

III RIIGIKOGU

5. istungjärk. **Protokoll nr. 135 (18).**

1928.

III Riigikogu koosolek 20. märtsil 1928
kell 17.

Kokku on tulnud 87 Riigikogu liiget.

Valitsuse looshis: Riigivanem **J. Tõnisson**, siseminister **J. Hünerson**, sõjaminister **N. Reek**, välisminister **H. Rebane**, rahaminister **A. Teetsov**, haridusminister **A. Mõttus**, teedeminister **A. Kerem**, kaubandus- tööstusminister **J. Holberg**, põllutöominister **O. Köster**, kohtuminister **T. Kalbus**, töö- hoolekandeminister **K. Soonberg**.

Päevakord:

1. Esimese rahvusvahelise töökongressi poolt Washingtonis vastuvõetud tööstusettevõtetes tööaega kaheksa tunniga päevas ja neljakümnekaheksa tunniga nädalas piirava konventsiooni eelnõu kinnitamise seadus — Eesti sotsialistliku tööliste partei Riigikogu rühma ettepanek.

2. Briti riigi kodanik Claude Scudamore Emery autasu seadus — sotsiaalkomisjoni ettepanek.

3. Eesti-Läti vahelise kinnisvarade kinnistusraamatutesse sissekandmise kohta käiva konventsiooni kinnitamise seadus — III lugemisel.

4. Vahekohtu klauselite protokolliga ühinemise seadus — III lugemisel.

5. Sõjaväeosade ja -asutuste alla võetud ruumide üüriseaduse muutmise seadus — II lugemisel.

6. 1928./29. aasta eelarve arvel enne selle eelarve maksamahakkamist lepingute sõlmimise seadus — II lugemisel.

7. Riigiteenijate ametisõitude tasuseaduse muutmise seadus — II lugemisel.

8. Eesti vabariigi kulude ja tulude eelarve 1928./29. aastaks — II lugemisel.

Koosolekut juhatab abiesimees **R. Penno**.

Sekretäri kohal abisekretär **O. Liigand**.

Koosolek algab kell 17.20 min.

I. Päevakorra Juhataja **R. Penno**:
täiendamine. Avan Riigikogu koosoleku.
Päevakorda võetakse
nähtava enamusega **P. Baranin'i** (vn)

ettepanekul 1. päevakorra-punktiks komisjonide täiendavad valimised.

2. Komisjonide Nähtava enamusega
täiendavad va- valitakse eelarve-ko-
limised. misjoni **V. Grigorjev'i**
asemele **M. Kurtschins-**

ky (vn).

3. Esimese rah- **J. Voiman'i** (stp) ette-
vusvahelise töö- panekul otsustatakse
konverentsi nähtava enamusega an-
poolt Washing- da seaduseelnõu sot-
tonis vastuvõe- siaalkomisjoni.
tud tööstus-ette-
võtetes tööaega
kaheksa tunni-
ga päevas ja nel-
jakümnekaheksa
tunniga nädalas
piirava kon-
ventsiooni eel-
nõu kinnitami-
se seadus —
Eesti sotsialist-
liku tööliste
partei Riigikogu
rühma ettepa-
nek.

4. Briti riigi
kodanik Claude
Scudamore
Emery autasu
seadus — I lu-
gemisel.

Sotsiaalkomisjoni
aruandja **P. Järve:**

Käesolev seaduseelnõu on Vabariigi Valitsuse poolt esitatud ja näeb ette Briti riigi kodanik major Emery'le autasuna elu- aegse toetuse andmist 1.200 krooni suuruses aastas. Autasuks määratud summa maksab välja töö-hoolekandeministeerium pensionide krediitide arvel võrdsete osadena neli korda aastas, iga kolme kuu peale ette. Vabaduse- sõja algul, kui meie lennuvägi alles oli loomisel ning hädaliselt vajas asjatundlikke juhte, palgati erilise lepingu põhjal meie kaitseväe teenistusse kolm Inglise sõjaväe lendurit. Vabadusesõja lõpul lahkus eelnimetatud len- duriest kaks, pidades meie palgatingimusi mitterahuldavateks, kuna kolmas — major Claude Scudamore Emery — siia edasi jäi ning meie kaitseväe lennuasjanduse organi- seerimise ja ajakohase lendurite kaadri kas- vatamise enese peale võttis. Viimase üles- ande kallal töötas major Emery väsimata

energiaga ja suure hoolega vahet pidamata kuni 31. detsembrini 1926.

Selle püsiva ja raske töö tagajärjel on major Emery tervis niivõrt kannatanud, et tal raske oli teenistust jätkata. 31. detsembril 1926. lahkus ta meie kaitseväge teenistusest omal soovil. Arstliku komisjoni otsuse järgi on ta tervisest 60% kaotanud ja selle järgi tuleks talle toetust anda vastavalt ta töövõime kaotusele. Kuna aga meie kaitseväge pensioniseaduse järgi välismaalastele võimalik ei ole pensioni määrata, oli paratamata, et esitati seaduseelnõu just selleks otstarbeks.

Sotsiaalkomisjon, leides Vabariigi Valitsuse poolt ettetoodud motiivid põhjendatud olema, ühines nende motiividega ja esitab käesoleva seaduseelnõu Riigikogule vastuvõtmiseks muutmata. Sotsiaalkomisjoni nimel teen ettepaneku, käesolev seaduseelnõu I lugemisel vastu võtta.

Juhataja **R. Penno**: (Hääletatakse.) Nähtava enamusega on seaduseelnõu I lugemisel vastu võetud.

5. Eesti-Läti vahelise kinnisvarade kinnis- tusraamatutesse sissekandmise kohta käiva konventsiooni kinnitamise seadus — III lugemisel.

(Tekst III Rk. 5. istungj. pr.pr. lisades, vaata sisukord.)

6. Vahekohtu klauselite protokolliga ühinemise seadus — III lugemisel. (Tekst III Rk. 5. istungj. pr.pr. lisades, vaata sisukord.)

7. Sõjaväeosade ja -asutuste alla võetud ruumide üüriseaduse muutmise seadus — II lugemisel.

(Tekst III Rk. 5. istungj. pr.pr. lisades, vaata sisukord.)

Üldkomisjoni aruandja **R. Vreeman**.

Seaduseelnõu võetakse nähtava enamusega muutmata vastu paragrahvide viisi ja lõpuhääletamisel.

Üldkomisjoni aruandja **R. Vreeman**.

Seaduseelnõu võetakse nähtava enamusega muutmata vastu paragrahvide viisi ja lõpuhääletamisel.

Omavalitsuse komisjoni aruandja **J. Soots**. Seaduseelnõu võetakse nähtava enamusega muutmata vastu.

8. 1928./29. aasta eelarve arvel enne selle eelarve maksamahakkamist lepingute sõlmimise seadus — II lugemisel. (Tekst III Rk. 5. istungj. pr.pr. lisades, vaata sisukord.)

9. Riigiteenijate ametisõitude tasuseaduse muutmise seadus — II lugemisel. (Tekst III Rk. 5. istungj. pr. pr. lisades, vaata sisukord.)

10. Eesti vabariigi kulude ja tulude eelarve 1928./29. aastaks — II lugemisel.

Juhataja **R. Penno**: Vanematekogu seletuse põhjal kodukorra § 44-da juurde jääb ära riigi 1928./29. a. eelarve teisel ja kolmandal lugemisel eelarve üksikute osade teksti ettekandmine aruandja poolt. Selle koosoleku juhataja korralduse kohta võivad Riigikogu liikmed korra kohta sõna saada ja ettepanekuid teha.

Eelarve-komisjoni aruandja **J. Laidoner** (loeb): Eesti vabariigi kulude ja tulude eelarve 1928./29. aastaks.

A. Jõeäär (stp): Väga lugupeetud härrad rahvasaadikud! Kõigepealt pean tähendama, et ma oma rühma seisukohti ette ei kannan, vaid rühma seisukohad eelarve kohta kannab ette minu parteikaaslane, seltsimees Oinas. Eelarve puhul sõna võttes avaldan oma isiklike seisukohti ja palun siis neid mitte rühma arvele kirjutada.

Hiljuti möödunud Eesti vabariigi 10-aastane juubel annab õiguse käesoleva eelarve juures peatuda peale muu ka tagasivaateks käidud teele. Õigustab kokkuvõteteks, võrdlusteks ja mõnegi küsimise asetamiseks. Neist küsimistest oleks kõige tähtsam: Kuivõrt on Eesti vabariik täitnud ülesanded, mida üldiselt nõutakse riikidelt ja mis aluseks võetud ka Eesti vabariigi loomisel ning mis väljendust leidnud meie põhiseaduse sissejuhatavas osas: „Eesti rahvas, tahtmises luua

Rahaasjanduse komisjoni aruandja **J. Loosalu**.

Seaduseelnõu võetakse nähtava enamusega muutmata vastu.

Rahaasjanduse komisjoni aruandja **E. Sulg**.

Seaduseelnõu võetakse nähtava enamusega muutmata vastu.

riiki, mis on rajatud õiglusele ja seadusele ja vabadusele, kaitseks sisemisele ja välisele rahule ning pandiks praegustele ja tulevastele põlvvedele nende ühiskondlikus edus ja üldises kasus," — asutas Eesti vabariigi.

Vaatame lühidalt, kuidas on lugu möödunud kümne aasta kestel õigluse, seaduse ja vabadusega kujunenud ja kui kindel pant on rahva laialistele hulkadele antud ühiskondlikuks eduks ning üldiseks kasuks, kuidas on kindlustatud ja kaitstud sisemine ja väline rahu.

Ülim kõigist on õigus ja sellepärast otsime kõigepealt õigluse. Ta peaks päikesena särama meie vabariigi kõrgemais kodades — Riigikogus ja valitsuses —, peaks juhtima nii seaduseandlust kui ka täidesaatvat võimu, nii et ühtaoliselt ta kiirtes kosuda võiks kogu rahvas.

Kuid kahjuks on ta kuskile teadmata kadunud. Kas on ta põgenenud kõrgetest kodadest ja peitnud ennast kehvasse urtsikuisse, Kaanadasse välja rännanud, või mõne eksliku sõjakohtu otsuse põhjal eluksajaks sunnitööle või surma mõistetud, kuid kadunud ta on.

Ei saa salata, et oleme kehv rahvas. Paljaste kätega ja tühjade taskutega tuli asuda riigi loomisele. Tuli sõda pidada, ja kord koguni kahel väerinnal, ning ühtlasi korraldada riiki. Vaevalt on ükski riik loodud nii rasketes tingimustes ja nii suurte ohvritega. Sellepärast on enam kui arusaadav, et sarnastes oludes loodud riik ei suuda oma kodanikkudele anda neid majanduslikke hõlbustusi, mida võivad pakkuda vanemad ja rikkamad riigid. Sel määral inimesväärilist ülalpidamist kindlustada, kui seda võivad näiteks Ameerika ja Inglismaa, meie oma majandusliku kehvuse juures kunagi, ka tulevikus, ei suuda. Oleme võrreldes isegi oma lähemate naabritega popsi seisukorras. Kuid olgu kehv või jõukas, õigust võib ta ikkagi teha. Selleks ei tee kehvus takistusi. Kuigi popsilapsed silguga leivakõrvaseks peavad leppima, on nad siiski rahul oma emaga, kui nad teavad, et tal pole võimalik neile paremat anda. Ema on kõigile ikkagi õigust teinud, kui igal lapsel silk leivakõrvaseks on kindlustatud, ja laste lugupidamine ning armastus ema vastu ei vähene, kuigi kõht nurisema peaks.

Vastupidi oleks lugu siis, kui ema selleks, et ühele pailapsele kompvekki muretseda, teised lapsed ka silgust ilma jäta, kuivale leivale. See oleks ülekohus, ja näljastele köhtudele tundub ülekohus kahevõrra valus. Veel südametum oleks ema, kui ta oma lapsed nälga jäta ja varanduse-natukese võõrastele armukestele ära pillaks või laste leiva koertele annaks.

Meil on aga kahjuks lugu nii ja kogu tegutsemine sünnib umbes sarnases sihis, mis õigustab eelmist võrdlust. Kogu seaduseandlus ja

valitsemine, mõned väiksed erandid välja arvatud, ei ole muud kui alalõpmata tõenduste rida väitele, et meil lastelt leib ära võetakse ja koerte ette heidetakse.

Võtame kõige värskema näite: rahulepingu põhjal saadud väärtpaberid, aktsiad ja obligatsioonid anti tagasi endistele omanikkudele, ka neile, kes juba Vene riigilt tasu olid kätte saanud. Saksa kapitalistidele tehti meil selle seaduse vastuvõtmisega vabariigi juubelipäevaks ka eriline kingitus, sest Valdhofi aktsiad ja sellega Valdhof tervena kingiti neile tagasi. Ja tasu selle eest? Tasu nägite iseseisvuse juubeli pühitsemisel ja tänu kuulete tagant järele parempoolsete Saksa ajalehtede veergudelt, kelle poolhoidjate kasuks see kingitus läks. Saksa kapitalistide eest hoolitseb Eesti vabariigi parlament selle seaduse vastuvõtmisega, aga tuhanded kehvemad Eesti kodanikud, kelle vaevaga korjatud ja mustapäeva jaoks hoiukassadesse viidud kopikad Venemaale läksid, ootavad seni asjata tasu. Ja Riigikogu lükkas tagasi isegi selle väikese ettepaneku, et asutataks fond edaspidiseks tasumaksmiseks hoiukassasummade omanikkudele. Siin on leib koerte ette heidetud ja kompvekk pihku pistetud välismaalastele, kes selle tasuks kinkijale näkku sülgasid, samale kinkijale, kes oma lapsed nälga jättis selleks, et lubada endale orjalikku lõbu: „suurtele isandatele meelegahead teha.“

Kus on siin õigus?

Kõige valusamini andis ennast tunda rahva laialistele hulkadele Eesti panga kaudu toimetatud riigi kullatagavarade üksikute isikute tasku toimetamine. See oli suurem kompvekkide jagamine sel ajal, kui mitmel puudus silk leivakõrvaseks. Sajad miljonid kirjutatakse nüüd korstnasse, nüüd, kus raske leida hädatarvilikke summasid loovateks ülesanneteks.

Kuid tumedaim lehekülgedest kogu iseseisvuse kestel nii Riigikogu kui valitsuse tegevuse ajaloos on Scheeli panga tulude maksumise lugu. Käsitöölisel müüakse maksumade katteks viimased tööriistad maha, ta muudetakse kerjuseks; kus tegemist on sadade miljonitega — seal on kõik silmad pimedad, ja pimedad väga omapärase haiguse tõttu. Kus on siin õigus? Ja kas ei tundu näljastele köhtudele see ülekohus saja võrra kibedamana. Korrupsioon on valitsemas nii üleval kui all.

Riik peaks olema rajatud õiglusele, kuid seda õiglust ei leita ka päise päeva ajal tulega otsides.

Seadus on teine alustugi, millele Eesti vabariigi asetanud põhiseadus. Põhiseadus ise on esimene aluskivi selles tugevas sambas. Kahjuks on see samm praegu kõrvale heidetud ja asendatud pehastunud roikaga, mille

nimeks on „sõjaseadus“. See mäda roigas on päritud tsaariajast ja selle nime ümber hõljub juba tsaariajast saadik sooja inimesvere aur. Meil on see püstitatud põhiseaduse vastaselt, kuid keegi ei julge seda ümber lükata, sest see olla paljude riigimeeste arvates veel see ainuke tugi, millel meie riik püsib. Ta on sama vana kui riik, ja kui palju selle põhjal inimesi paremasse ilma saadetud, seda selgitab tulevikus ajalugu.

Kolmandaks vabadus. See on hüve, mida tõsiselt hinnata suudavad ainult kultuuriliselt edenenud rahvad. Meid on mitmesaja-aastane orjus põhjalikult rikkunud, ja isegi arukamad pead on väga palju pärinud minevikust; kannavad orjameelselt pilpa peal endisi ajaloolisi rõhujaid, kuid talitavad ise nende meetodite järgi. Vabadusest kõneleda kõrvuti sõjaseadusega ja sõjakohtutega, ei sünni siin kõrges kogus, sest see on liiga tõsine asi selleks, et nalja teha.

Rahva vabariik on tugev ja püsib rahva laialiste hulkade teadlikul poolehoiul, mida ei suuda kõigutada ühegi ässitaja tulisemad kihutusekõned, kuna neil vastuvõtlik pind puudub. Ta alalhoidmiseks ei ole vaja monarhistlikkudest vägivalda-riikidest päritud vahendeid sõjakohtute, surmanuhtluste ja muude karmide poliitiliste karistuste näol.

Seda poolehoidu rahva laialistes hulkades aitab võita õiglus, seaduslikkus ja vabadus, kuid veel rohkem aitab seda võita mõistlik majandusepolitiika, mille sihiks „ühiskondlik edu“ ja „üldine kasu“, nii kui põhiseadus seda deklareerib. Sarnane majandusepolitiika, mis rahva laialiste hulkade jõukust ja majanduslikku heaolekut tõstab, kas või minimaalsel määral, nii kuidas üldine olukord seda võimaldab.

Vaatame, missuguseid tagajärgi sel alal on saavutatud. Kui siin edusamme tehtud, siis pole asi veel hädaohtlik. Nii kurb, kui see küll on, kuid peab tunnistama, et keskmine kodanik pole idealist, vaid reaalinimene, kes hindab kõrgemalt mõnda väikestki majanduslikku kasu, kui kõrgeid vabaduse ja õigluse aateid.

Missugune on Eesti rahva enamuse — tööliste, põllumeeste, asunikude ja ametnikkude — majanduslik seisukord. Kas on see paranemas, või halvemaks muutumas?

Selle küsimuse peale annab väga kurva vastuse iga kodanik, ükskõik missugusest liigist, kelle poole meie selle küsimusega pööraksime, ja kui meile need üksikud vastused usalduseväärilised ei näi, siis annab vastuse statistika. Kõigi positiivsete nähtuste peale vaatamata, mille hulka tuleb lugeda põllumajanduse üldproduktiooni tunduvalt tõusu,

väliskaubanduse bilansi aktiviteeti, rahakursi stabiilsust, muutub siiski aasta-aastalt kodanikkude enamuse majanduslik seisukord viletsamaks. Näib olevat tekkinud mingisugune muinasjutuline kratt, kes kõik rahva äärmise jõupingutuse tagajärjena saavutatud rahvamajandusliku produktiooni ülejäägi töötegitajate salvedest välja veab ja kuskile mujale paigutab.

Töölistest ja väiksemalpalgalistest ametnikkudest kõnelemata, kelle palgad vaevalt pooleli rahuaegsetest ulatuvad, ei ole meil erilist majanduslikku tõusu märgata ka põliste põllumeeste — taluomanikkude juures. Küll aga kaevatakse, et piimasaaduste, liha ja munade väljaveo tõttu toitmine taludes mitmel pool palju halvemaks on muutunud. Kuid sissetulek, mis saadakse enda väljakurnamise ja naljutamise abil, kaob nägematult kuskile, nagu kaob vabrikutöölise sissetulek, ja ei näe ta mingit kasu sellest, et päev-päeva kõrval pooltühja kõhuga mõnd nägematut välismaa kapitalisti orjama peab.

Lõputagajärgi näitab statistika: tuhanded elujõulisemad perekonnad rändavad välja. Siia jääjate nõrgemate koorem aga suureneb vastavalt, sest isegi rahaasjanduse komisjoni aruandja härra Laidoner ei julgenud lootust anda, et riigi eelarve kogusumma tulevikus väheneks; kuritegude arv kasvab, mida tõendavad tulvil täidetud vangikojad; kuritegude suurenemise põhjus võib olla ainult majanduslik viletsus. Teisi mõjuvaid põhjusi siin olla ei või. Ja lõpuks, kõige kurvem nähtus, et mitmel pool, eriti linnades, ületab suremiste arv sündimiste arvu. Enesetapmistest poolest oleme meie rekordi võtnud: rahvas sureb välja ja rändab välja. Sest vaba kodumaa ei suuda nähtavasti kõita oma kodanikke.

Need on nähtused, mis tuliste tähtedena „mene, mene tekel“ peaksid maalima iga rahvasaadiku silme ette, kui see oma kätt tahab tõsta mõne seaduseelnõu poolt, mis seda majanduslikku viletsust veelgi suurendada aitab. Ei pärisorjuse ega tsaarivalitsuse ajal ei ole meie Eesti rahvas näidanud sarnast väljasuremise tendentsi, kui seda näeme praegu oma iseseisvuse 10. juubeli aastal.

Küsige kellelt tahes, igäüks ütleb: Seisukord on raskem, kui kunagi enne, ja näib muutuvat veelgi raskemaks. (Kohtuminister T. Kalbus: Kus ta kergem on?) Härra Kalbus küsib, kus ta kergem on? Igalpool on kergem kui meil. Seda näitab statistika vastuvaidlemata. Välja arvatud vast Nõukogude Venemaa, selle kohta ei tea öelda, kas seal parem või halvem on. Aga võtke Rootsi, võtke Soome, võtke Inglismaa või Prantsusemaa, igalpool on parem. Mina ütlesin alguses, et meie ei või tahta

võrrelda ennast nende maadega, kus olukord parem on. (K. Päts, põl: Teil on aparaat ees, laske aga sisse.) Teil on seesama vabadus. (K. Päts, põl: Mina tulen pärast.) Nüüd küsime siis, milles on see põhjus? Sõja-aastate raskused on meil juba selja taga. Ja kümme aastat on rahvas juba rühkinud tööd teha selleks, et parandada sõjaslöödud haavu, et täita neid auke, mida jätsid okupatsioon ja ilma sõda. Ja selle kümne aasta jooksul ei ole olnud erilisi raskeid õnnetusi, mis oleksid tabanud kogu rahvast... (Aruandja J. Laidoner: Meie sõda ei olegi raske õnnetus Teie arvates?) ...Ütleme siis kaheksa aastat. (Aruandja J. Laidoner: See on teine asi.) Ütleme siis viimase kaheksa aasta jooksul ei ole raskeid õnnetusi juhtunud. Ja kuigi meie kehvades oludes, nagu ma ütlesin, suuri saavutusi loota ei ole, ometi peaks vähemast järjekindlalt aasta-aastalt rahva laialiste hulkade majanduslik seisukord paranema.

Kui see seisukord meil siiski ei parane, vaid üldisel tunnustusel halveneb, siis peab viga kuskil mujal leiduma.

Ma ei mõtle siinjuures idealiseerida meie keskmist kodanikku, kelle poliitiline küpsus iseenesest, olude tõttu, milles meil areneda tuli, palju soovida jätab, ja keda poliitilise kasvatus asemele vastutustundeta demagoogide poolt veel enam rikutakse.

See keskmine kodanik nõuab harilikult, et riik temale kõik annaks, ja ei küsi, kust riik seda võtma peab.

Kuid ka kõige ideaalsemat kodanikku, kes suudab õieti arvestada olukordade ja majanduslikkude võimalustega, ei suudaks praegune olukord rahuldada ega veendumusele lasta tulla, et siin õiglaselt on talitatud. Vastupidi. Igaüks peab tunnistama, et on tehtud ränku vigu, ja võib öelda, et ei ole üksi eksitud, mis oleks vabandatav, vaid on kuritahtlikult toimitud.

Milles seisab siis see kurjajuur.

Kurjajuur seisab selles, et Eesti riigi majandusepolitiika juhid isegi sedavõrt poliitiliselt küpsed pole olnud, kui seda oleme harjunud nägema kultuurriikide keskmiste kodanikkude juures, kes aru saavad, et see, mis üldsuse kasuks tehtakse, ka lõpuks tegijale endale kasuks tuleb, kuna vastupidi isiklikkudes huvides toimimine üldsusele hädaohlikuks saades katastroofi esile kutsuda võib, mis ka tegijale saatuslikuks saab.

Meil on majandusepolitiikat juhitud kahjuks kogu aeg üksikute isikute taskuhuvides. See on sünnitanud ääretu viletsuse, ja imestama peab Eesti kodanikkude sitkust, kes suutnud on seda vastu pidada.

Võtame ükskõik missuguse majandusepolitiika ala: pangapolitiika, tollipoliitika, maksupoliitika, igal pool näeme üht ja sedasama põhimõtet: „Kellele on, sellele antakse.“

Riigi väljaminekud on meil võrdlemisi rahva sissetulekuga väga suured. Sõjavägi, kaitseliit ja politsei üksi neelavad ligi kolmandiku 80 miljoni-kroonilisest eelarvest.

Kõik see eelarve, millele lisaks tulevad veel omavalitsuste eelarved, on veeretatud tollide, aktsiiside ja piiritusemonopoli abil tarvitajate kanda. See kurnab rahva maksujõu välja, samuti kui piiritus ta elujõu. Samuti kui tsaariajal Vene riigis „joounud eelarve“ najal päevi lõpu poole saadeti, tehakse seda ka meil. Ja seda kõike mitte oma pühas rumaluses, vaid ainult sellepärast, et mitte sisse seada mõnda moodsat maksu teiste Lääne-Euroopa riikide eeskujul, mis otsekohe tabaks mõne üksiku rahamehe taskut.

Tollipoliitikat on meil tarvitatud alati mitte sedavõrt riigile sissetulekute muretsemiseks, kui üksikute ettevõtjate rikastamiseks, „tööstuse toetamise“ ilusa sildi all ja ilma selleta. Margariinitoll peaks veel värske mälestusena mõnel meeles olema. Kodanikult võtab toll kolm kuni neli korda rohkem, kui see riigile annab. Võrrelge ainult riidehindu meil ja välismaal.

Kõige skandaalsemad lood on aga sündinud pangapolitiika ümber, kui selle sõnaga tähendada võiks Eesti panga kullafondi realiseerimisega ja „tööstuse“ finantseerimisega seotud toiminguid. Otsekoheasemalt on vast ainult Rumeenias talitatud. Sisuliselt on aga lugu meil palju halvem kui Rumeenias, kus iga mees endale pangast laskis välja maksta nii palju, kui tagavara jätkus.

Meil anti rohkem, kui pangas oli, trükiti selleks uut paberiraha, mis otsekohe elukallidust tõstis, hävitati kullatagavara, mille uendamiseks nüüd laenu pidi tehtama ja aastakümneteks iga tikutarvitaja poolt makstavad aktsiisid panditama, tarvitati riigikassa tagavarasummad ja maksude ülejäägid. Kuid mis kõige kurvem: sünnitati tööpuudus, tekitati majanduslik kriis, ruineeriti raha liikumine ja takistati majanduslikku ringkäiku aastateks. See on see raske õnnetus, mida Eesti rahvas on viimaste 5—8 aasta kestel pidanud üle elama. Sajad miljonid, nagu ma tähendasin, kirjutatakse iga aasta korstnasse, kuid see on väike kahju, sellega võrreldes, mis rahvamajandus kannatas kunstlikult sünnitatud verepuuduse all. Siin õitsesid kõige lopsakamini taskupoliitika õied, sellest sõnnikust on võrsunud Harju panga paise, on kerkinud „Päevalehe“ loss, kuid ega see kõige halvem tarvitamise viis ei olnud. Berliini ärimeestele majade ost-

miseks välisvaluuta riigist väljaviimine oli palju hädasohtlikum. Eesti panga ümber koonduvad raisakullid on Eesti riigi elavale kehale rohkem kahju sünnitanud, kui kõige ägedamad riigivastased, arvates nende hulka niihästi langesid, kui ka kommuniste. Kahju, et neid lastakse vabaduses oma küüsi ning nokke teritada.

Kõigele sellele lisaks kingiti seadusandlikul teel eriseadustega riigivarandusi ja tehti kingitusi üksikutele. Tuletame meelde Peeter Suure merekindluse maade saatust, kitsarööpalise, „Revalise“, endistele mõisnikkudele maade tagasiandmise, tasumaksimise ja teisi seadusi.

Selle kurja juur on meil käes. Ta pesitseb sügaval Riigikogu kodanliku enamuse kihtides. Ta ei peitu sugugi ainult põllumeeste pottides, vaid teda võib sama hästi asuniku värskest kompostihunnikust, nii tööerakonna „Josephine“ sabasulgede, kui ka rahvaerakonna tanu alt leida.

Õeldakse, et politika siht võib olla kahe-sugune: kas riigi üldsuse huvide kaitsmine, või ühe osa riigi kodanikkude huvide kaitsmine. Seda viimast nimetatakse parteipoliitikaks ja see olla halb politika.

Kui sotsialistidele need kihid, kes meie selja taga seisavad, midagi ette heita võivad, siis vast ainult seda, et meie sagedasti riiklikke huvisid kõrgemaks pidanud oleme kitsastest kihihuvidest ja mitte küllalt aktiivselt parteipoliitikat pole ajanud. See annab vastutuseta demagoogidele võimaluse massides, kes riiklikult mõelda ei suuda, meie vastu kihutustööd teha.

Olgu see asunikkude metsadejagamise seadus või mõni muu teiste erakondade poolt hingede püüdmiseks väljapandud sööt, ikka on sotsialistid pidanud võtma enda peale selle tänamatu osa, selgeks teha, kuivõrt kahjulik see või teine riigi üldsuse huvidele. Just kui oleks opositsioon see, kes riigi heaoleku ja tuleviku eest vastutab, sealjuures, kus valitsevad erakonnad toimivad põhimõtte järgi: „pärast meid tulgu kas või veeputus.“

Võib olla, et parteipoliitika on halb politika ja et vaja oleks meil poliitilisi juhte, kes kõrgemal seistes kõigist kildkonna huvidest endid rakendaksid tööle üldsuse kasuks. Kuid olgugi halb politika, on parteipoliitika vähemalt aus ja mitu korda vastuvõetavam, kui autu taskupoliitika, mis müüb mitte ainult üldsuse, vaid ka oma partei huvid, kui seda mõnesugused kahtlased kaalutlused vajavad. Parteipoliitilisest võitlustest, kui parteid õieti kujutavad rahvakihtide jõudude vahekordi ja ausasti igauks oma kihi huvide eest võitlevad, võib lõpuks välja kujuneda üldsusele vastuvõetav

poliitiline joon. Muidugi ei saa seda parteipoliitikaks nimetada, kui kaks või kolm erakonda üksteisega sõjalale asuvad riiklikkude toetussummade jaotamisel, mis kaudselt lähevad parteiliste agitaatorite võrgu väljakujundamiseks. See kuulub ka rohkem taskupoliitika valdkonda. Korralikkudes riikides maksavad parteid agitatsiooni kulud oma, mitte aga riigikassa arvel. Meil on aga selles suhtes kodanlikudel erakondadel riiklikud söödamad nüüd kristlikult jaotatud. Meil ei ole kodanlikkudes erakondades kuidagi märgata olnud riiklikku poliitikat ja väga harva võib seal märgata isegi ausat parteipoliitikat. Viimane nähtus võib oleneda sellest, et mingisuguseid ilmavaateliisi ega ideeliisi lahkuminekuid meie kodanikkude erakondade vahel ei ole, ega saa olla. Raskem, kui Armeenia mõistatust lahendada, oleks vastust leida küsimisele, kumb on konservatiivsem, kas põllumeeste kogud või tööerakond. Ka rahvamassid, mis kodanikkude erakondade seljataga seisavad, ei jagune oma ilmavaadete poolest. Sellepärast on arusaadav, et üksikute võistlusel võimule pääsemiseks teist teed ei leitud, kui tõsta esile puht kutselisi huvisid ja lahutada näiteks asunikke põllumeestest. Olgugi et meil Eestis suurrakondade huvid ühelt poolt ja põllupidajate huvid teiselt poolt sagedasti risti vastu käivad, ei peegeldu see otsekohe erakondade vahekordades, sest ametlikult ei ole suutnud suurrakondade seni oma vähese arvu ja proportsionaalse põhimõtte teostamise tõttu valimistel veel ühtki esindajat parlamenti saata. Mis oleks siis loomulik, kui see, et kõik ilmavaatelt ühised kodanlikud erakonnad nende seljataga seisvate rahvamasside majandusliku järje tõstmiseks oma jõu tööle rakendaksid. (A. Schulbach, tööer: Teie Virma on see kõige tagurlikum.) 70%-line seljatugi võimaldaks seda, ja sotsialistid aitaksid omalt poolt kaasa, sest võitluses suurrakondade seisavad nad kindlasti rahva laialiste hulkade poolt. Meil on aga kogu Eesti iseseisvuse kestusel alalõpmata tulnud sõdida parlamendis suurrakondade, pankade, töösturite ja spekulantide huvide kaitsjatega, kelleks on osutunud, nii kurb kui see ka ei ole, rahva enamuse poolt valitud mitmenimeliste kodanikkude erakondade esindajad.

Et sarnane oma valijate huvidele, ka parteipoliitilistele huvidele risti vastutõotamine massides usalduse pikapeale parlamentarismi vastu võib kaotada, sellejuures ei ole kahtlust kellelgi. (K. Tonkman, põl: Kas Teie kaotate usalduse?) Rahvas kaotab usalduse parlamentarismi vastu. Et senine politika kogu aeg selles sihis on kestnud, ja meie rahva laialised hulgad nii majanduslikult kui ka kultuuriliselt

ruineerinud, seda tõendab meile igapäevane elu igal sammul. Härra Laarman vihastas selle peale ja läks välja. Harilikult vihastab see, kellel õigus ei ole.

Tooksin ühe näite ajaloost. (A. Tupits, põl: Raadiokuulajad on ammu toru ära pannud ja ära läinud.)

Juudas müüs Önnistegija kolmekümne hõbeseekli eest. Temal näikse olevat rohkesti järeletulijaid. Meil ei pruugi rohkem meelde tuletada, kui mõisnikkudele tasumaksmise seaduse saamise lugu ja rahvahääletamise mahamatmist; siin müüdi rahvas veel kord 60 aastaks orjusesse rahva ajalooliste vaenlastele; kuid igapäev müüakse sellesamase rahva huve küll en gros küll üksikmüügil suurematele ja väiksematele haikaladele. Juudas suudles seda, kelle ta ära andis. Ka meil püütakse näidata, nagu kaitseksid „asunikud“ asunikude ja „põllumeeste kogud“ põllumeeste kasusid, kuid see on ainult Juudase suudlus, kas või näiteks metsade jagamise seaduse näol. (Põl-lutööminister O. Köster: Kõik sotsid on head piiblitundjad! — K. Tonkman, põl: Ärge Gustavson'iga võistlema hakake.) Selle asemel, et kasvatada poliitiliselt veel võrdlemisi vähe küpseid masse, kihutatakse neid üles, kas või näiteks peremehi popside vastu. Näidatakse pinde, et palke ei märgataks. Äratatakse neis täitmatuid soove ja sünnitatakse rahulolematust, süü aga veeretatakse kõik teiste kaela. See on autu politika. Tagajärg on majanduslik viletsus ja rahulolematust rahva laialistes hulkades. Kui meil nii mõnedki oma pilgud pööravad ida poole, siis mitte sellepärast, et nad pooldaksid ideid, mis sealt poolt tulevad, vaid lihtsalt sellepärast, et ebaõiglusetus, rahulolematust valitseva ülekohtuga ja majanduslik kitsikus sunnib pääseiteid otsima. Nii siis tagasivaade kui ka ülevaade ei paku midagi lohutavat. Kurjajuur on leitud, kuid ta pesitseb sügaval anumates, mis välispidiselt küll erinevad, kuid sisaldavad üht ja sama rämpsus.

Pant, mis antud põhiseadusega rahva laialistele hulkadele, nende ühiskondlikuks eduks, pole palju rohkem väärt, kui Eesti panga külmanud laenude pandid.

Kuid kahju oleks, lõpmata kahju, kui Eesti riik, mis kujuneda oleks võinud tõeliseks rahva vabariigiks, hävinema peaks üksikute omakasupüüdjate piiritu saagiahnuse ja rumaluse ohvrina.

Eesti riik loodi üksikute eneseohverdamisel, laialiste hulkade toetusel usus, et see sünnib kogu rahva parema tuleviku heaks.

Antagu rahvale tagasi usk õiglusesse ja seaduslikkusse. Näidatagu veidigi arusaamist laialiste hulkade hädadest ja vaevadest.

Nende hulkade hädadest ja vaevadest, kes raskes töös ja hallis mures riigile sissetulekuid muretsevad, ise valget päeva nägemata.

Vähendatagu kehvemate koormat. Üksikute omakasu asemele asetatagu üldised huvid. Vastasel korral hukkume.

Kui tahetakse, et Eesti ei peaks surema, et ta peaks elama ja kasvama, siis peab meie majandusepoliitika pööre sündima, enne kui see hilja on.

E. Pesur (tp): Lugupeetud Riigikogu liikmed! Käesolev riigi 1928./1929. aasta eelarve, mis Riigikogule 80.216.613 krooni suuruses tasakaalus esitatud ja eelarve-komisjoni üldaruandja rkl. Laidoner'i poolt suure optimismiga heaks kiidetud, ei suuda aga meie töörahva olukorra parandamiseks kõigevähematki pakkuda. Härra aruandja püüdis tähendada, et meie oma riiklikus elus aasta-aastalt vaesemaks jäänud ei ole, tulud olla omandanud stabiilsema käigu, väljavaated tulevikus on olemas niihästi põllumajanduse kui ka tööstuse alal, seega näidata tulud sihikindlat tõusu tendentsi.

Tegelik elu on aga töörahva pettumuseks 10 aastat hoopis vastupidist pilti näidanud. Elukallidus on sihikindlalt tõusnud, tööpuudus on suurenenud, kogu töötav rahvas on viletsuse lävele kantud. Et riigi eelarvet tasakaalustada, selleks on aga rahva maksukoormat järjekindlalt suurendatud, teiselt poolt on rahvast järjekindel elukalliduse tõus rõhunud, mis meie rahva väljasuremise ajajärku on viinud.

Juba enne, kui käesolev eelarve komisjoni anti, rõhutas rahaminister, et meie rahvas ja ettevõtted raskete maksude all on 10 aastat kiratsenud. Ka praegune riigi majapidamine ei näita, kunas jõuame välja kiratsemise ajajärgust. Meil pillutakse raha ohtra käega sinna, kus seda tarvis hädapärast ei ole ja kuhu teised riigid seda nii mõtlemata ei pillu. Siin peaksid ka härrad võimumehed meeles pidama, et ka töölikklass on üks lüli sellest ketist, mille küljes kogu meie riik ja riigi majanduseelu ripub; kui üks lüli ketist lastakse läbi roostetada, siis on kindel, et katkeb tähelepanemata ka see kett.

Kui meil arutusel on olnud tööliste palgaalammäära, haiguskindlustuse või tööliste puhkeaja seadused, siis leitakse igakord, et ainult need ollagi seadused, mis riigi majanduseelu tasakaalust välja viia. Samuti ei leitud ka töö-hoolekandeministeriumi eelarve arutamisel üht tuhandet kroonigi tööpuuduse vastu võitlemiseks, ehk küll näidati, kuidas töölisel väljakannatamatust nälgahädas vaevlevad.

Kus aga pillutakse meie riigi ja rahva raha kerge käega, see on sõjaministeerium. See on sõjaministeeriumi eelarve, kuhu rohkem kui $\frac{1}{3}$ meie riigi eelarvest mahutatakse. Kui meil härra rahaminister võrdlusi tõi Läti, Soome ja Taani eelarve kulutussummadest ja näidata püüdis, et meie riigi väljaminekud eeltähendatud riikidega peaaegu rööbasjoones seista, siis ei saa silmi kinni pigistada, et meie riigi sõjaministeeriumi eelarve Soome ja Taani sõjaministeeriumi eelarvest üle 100% suurem on.

Tõuseb tahtmata küsimus, kas sel ajal, kui kogu ilm rahust räägib, tahab meie väike riigike kõige energiaga sõja vastu valmistuda. Rahuajal ei paiska teised riigid sarnaseid summasid õhku, vaid panevad rohkem rõhku rahva tervise ja hariduse peale. Selle peale vaatamata, et sõjaministeerium meil iga aasta rohkem kui ühe kolmandiku kogu eelarvest ära kulutab, ei leita see siiski veel küllaldane olema. Üldaruandja härra Laidoner tähendas, et viie aasta jooksul nõuab meie õhu- ja merevägi veel 5.000.000 krooni.

Ka maareformi teostamine ei ole õigele alusele seatud. Meil tehakse sõnu ja püütakse näidata, et oleme põllumajanduslik riik ja peame põllumajanduse peale rohkem rõhku panema, samuti juhitakse siit samast kõnetoolilt tihti töötatöölisi maale, kus sood ja rabad neile asumispaigaks lubatakse, kuid selle kõrval antakse mõnele tasuta maasaajale nii palju põldu kätte, et sellest pooltki ei suudeta üles harida, ja nii seisab meil palju ülesharitud maad söödis ja kasvatab metsa. (Vahelhüüe paremalt poolt: See on kallis asi, kui mets kasvab.— Siseminister J. Hünerson: Kasemets!) Samuti peaks riik maade kultiveerimise algatuse oma kätte võtma ja mitte üksikutele inimestele nii suurel määral laenu andma, mis tihti pärast korstnasse kirjutatakse. Sarnane teguviis ei ole õige, mis meil teostatakse põllumajanduse alal.

Kui tahetakse meil riigi majanduseelu parandada, nagu seda härra rahaminister ja härra aruandja oma kõnedes tähendasid, siis tuleks eeskätt rahvale töövõimalusi luua ja vastavad seadused rahva tervise ja vanuse kindlustuse jaoks maksta panna. Samuti peaks püütama ka rahva hariduse peale rohkem rõhku panna. Kehvadele töölistele, kes oma lapsi ei jõua koolitada, peaks riik kooliskäimise võimalusi ja abi andma. Meil püütakse aga jõukamaid kihte toetada ja kehvemaid selle vastu hoopis ilma jätta. Näiteks olgu teatrile toetus. Haridusministeerium lubab lahke käega „Estoonia“ teatrile 80.000 krooni ja „Vanemuise“ teatrile 40.000 krooni, kus

juba piletid nii kallid, et teater kehvemale, see on töölisteklassile, hoopis kättesaamatu on, ja teiseks ei ole töölisel ka sarnaseid riideid, et ta eelpooltähendatud teatrites ilma piinlikkust tundmata istuda julgeks. Selle vastu lubatakse aga töölisteteatrile toetust kõigest 3.000 krooni ja sellega peab tema läbi saama, selle peale vaatamata, et töölisteteatri piletid võrdlemisi odavad on.

Samuti ei leita kirjanduse alal 2000 kr. selleks, et töölistele tasuta võimaldataks raamatuid lugeda ja lastakse hävineda Tallinna karskuseselts „Valvaja“ raamatukogu, mis üks parematest.

Sarnast talituseviisi, kus hüüdsõnaks võetakse — „kellel on, sellele antakse, kellel ei ole, sellelt võtame sellegi ära, mis tal on“, ei saa Eesti tööliste partei Riigikogu rühm õigeks pidada.

Ma ei taha praegu pikemalt selle kõige juures peatuda, teen seda üksikasjalikumalt siis, kui meie üksikute ministeeriumide arutamisele asume.

M. Laarman (põl) (fakt. märk.): Härra Pesur tähendas muu hulgas sellele, et nende rühm on küsinud „Valvaja“ seltsi raamatukogu korrashoidmiseks 2000 krooni, millele aga komisjoni vastu ei tulnud. Kui härra Pesur selle krediidi „Valvaja“ seltsile küsis, siis ei öelnud ta, milleks see summa tarvilik, ja ei esitanud selle tarvitamise kohta mingisugust kava. Arusaadavalt jäi see summa andmata, sest ilma mingisuguse kavata ei või komisjon summasid lubada.

H. Martinson (tp): Eelarve-komisjoni aruandja härra kindral Laidoner'i kõnet viimasel koosolekul jälgides peab aruandja optimismi eelarve asjus seletama tema kuuluvusega ühte suuremasse valitsust toetavasse rühma, kellel tööliste hädade ja puuduste vastu alati kõrvald lus ja silmad kinni on. Nende seisukohast vaadates on see üsna loomulik, kui hoolitsetakse varandust omavate seltskonnakihtide eest, nende eest aga, kellel peale oma tööjõu midagi muud müüa ei ole, nende eest hoolitsemiseks ei ulatu „riigi kandejõud“.

Neid, kaugelet suuremat osa vabariigi kodanikkude arvust, loetakse teise järgu kodanikkudeks, kellega ei taheta arvestada, kelle õiglaste nõudmiste üle tihti ebakohast nalja heidetakse, neid laisklejateks nimetades, kelle nõudmistel piirigi ei olla, kes meie riigikassa seisukorraga ei tahtvat arvestada ja kellel muud midagi mõttes ei ollagi, kui ainult see, kuidas aga meie riigikorda kukutada saab. Selle kõige vastu arvatakse kõige paremini võidelda võivat sõjaseaduse ja sõjariistadega.

Sellest on juba niipalju kordi siitsamast kõnetoolist räägitud, aga võimuloleva vägivallavalitsuse vastu on töölisklass praegu võimetu.

Juhataja **R. Penno**: Rkl. Martinson, teen Teile märkuse ebakohaste üteluste kohta.

H. Martinson (tp): Aga et see nii alati edasi kestma saaks, on vaevalt usutav. Ma ei taha meie töölisklassi viletsat seisukorda riigikogu liikmetele siin praegu ette kandma hakata, — tean, et see praeguse Riigikogu koosseisu juures asjata on. Tahaksin ainult paar märkust teha mõne iseloomustava asjaolu kohta, mis eelarve arutamise juures ilmsiks tulnud ja mis näitab, kuidas meie riiki teatava kihi poolt nagu lüpsilehmaks tarvitatakse ja kohe hädakisa tõstetakse, kui lüpsjatele näppude peale püütakse vaadata. Ma tahaksin näiteks tähelepanu juhtida sellele väikele vahejuhtumisele, mis eelarve-komisjoni alamkomisjonide moodustamise ajal minu rühmakaaslasega juhtus. Mina ise ei ole olnud alamkomisjonide moodustamise juures, aga asjaosalistelt olen kuulnud, et seal valimised ainult vormi täitmiseks olla. Ettepanud kandidaatidele vastu ei vaielda; väikeste rühmade liikmetel jäetavat ise soovi järgi valida, missuguse alamkomisjoni tööd nad soovivad osa võtta. See olla nii juba traditsiooniks saanud, milles väikeseks muudatuseks on ainult see, kui väikese rühma esindaja soovib sarnasesse alamkomisjoni, kus komisjoniliikmete arv juba täis on. Selle traditsiooni järgi talitas ka meie rühmast rkl. Pesur ja avaldas soovi teise eelarve alamkomisjoni tööd osa võtta, kellel ülesandeks oli sõjaministeeriumi ja siseministeeriumi eelarvete läbivaatamine, ja ka valiti sinna oma soovi järgi.

Juhataja **R. Penno**: Rkl. Martinson, ma peatan Teid, — Riigikogu komisjonide sisemine korraldus ei käi eelarve alla.

H. Martinson (tp): See puutub eelarve asjusse, kuid mina ei hakka siin juhatajaga selles asjas vaidlema. Aga ma ei tahaks sõna lasta selles asjas ära võtta, mis otsekohe eelarvesse puutub. Nähtavasti ei meeldinud see ühele endisele võimukandjale, et tööliste esindaja sinna telgi taha saab vaadata, kus suur osa meie riigiraha välja antakse, ja hakkas sündmatute sõnadega rkl. Pesur'i vastu rääkima, nimetades teda mitteustavaks riigikodanikuks j. n. e. Tagajärg oli see, et rkl. Pesur uuesti hääletamisele võeti ja läbi kukutati. Mitte see ei ole tähtis, kui keegi valimistel vähemusse jääb, vaid see viis, et ka

veel siis, kui inimene korra juba komisjoni liikmeks on valitud, veel teistkordsele hääletamisele pannakse, ja seda ainult kahtlustuse pärast, nagu poleks ta küllalt ustav riigikodanik. (B. Oja, tõe: Ega teist korda hääletamist ei olnud.) Esimest korda ei olla hääletatud, vaid tunnustatud otsekohe valituks. Kas sellepärast, et keegi tööliste parteisse kuulub, kellele vägisi tahetakse riigikukutamise plaane kaela luuletada, just nimelt luuletada, sest päris tõsiseid andmeid ei ole selle kohta kellelgi ette tuua olnud, kas sellepärast võiks üht Riigikogu liiget nii jämedalt kahtlustada? Mina ei tea, kas meil kellelgi riigiustavuse peale patent on võetud, ja kui seda on tehtud, siis kahtlen ma selle juures, et need tõesti riigiustavad kodanikud on, sest ajalugu näitab, et kõige suuremad äraandjad on alati need „hurraa patrioodid“, kes kõige suuremaid sõnu riigiustavusest on rääkinud. (B. Oja, tõe: Kas Teie sedasama praegu ise teete?) Mina ei tee seda, mina ei hakka teisi kahtlustama ilmaaegu, mina toon andmeid ette.

Selle patenteeritud isamaalase kahtlustuse järgi ei saanud meie rühma esindaja komisjonis üksikasjadega tutvuneda ja pidi selle vähesega leppima, mis üldkomisjonis kuulda-vale tuli. Aga ka see näitas selgesti, et seal asjad korras ei ole, hoolimata sellest, et meie kaitseministeerium suurema summa ära neelab, kui ei kuskil teises riigis, kui protsentuaalselt elanikkude arvuga võrdleme.

Mina ei hakka oma arvamisi kõigi väärnähtuste kohta esile tooma, nimetan vaid ühe meie kõige parema sõjaasjatundja, lugupeetud kindral Laidoner'i ütelust, kui ma ei eksi, siit kõnetoolilt, kui ta meie sõjaväe võitlusevõime kohta teateid andes tähendas, et 1. detsembri mässukatse mahasurumise ajal olla tema ülemjuhatajana sunnitud olnud sõdureid juba poolepäevase lahinguvälmis olemise järele kasarmutesse puhkusele saatma. (J. Laidoner, põl: Mina ütlesin — kahepäevase vahiteenistuse järele.) Ükskõik, ka see oli halb atestaat meie sõjaväe kohta ja väga autoriteetlikult poolt. J. Laidoner, põl: Mitte kuskil ei pea sõdur 48-tunnilisel vahiteenistusel vastu.) Sellest on juba mitugi aastat möödunud, sõjaministeeriumi kulusummad on aasta-aastalt suurenenud, ja nüüd peaksid siis asjad kõigiti korras olema? Aga ei! Jällegi sellesama autoriteetliku asjatundja suust kuulame eelarve-komisjoni üldkoosolekul, et meie ratsaväe hobused olla nii mõistmatult tallidesse paigutatud, et vaenlane üheainukese kuuliga võida kõik hobused surmata, kui hobused just ei maga. Kas Teie seda ka ei

rääkinud? (J. Laidoner, põl: Ei ole rääkinud! Ärge rääkige sellest, millest Teie ei teal)

Jällegi väga kurb tunnistus selle kohta, kui otstarbetult meie riigi raha raiskame. Omaaegne paari „apostli“ remonteerimine sõjaministeeriumi arvel öeldakse asjatundjate poolt ka mahavisatud raha olema. (J. Laidoner, põl: Eelarve-komisjonis räägiti vastupidist!) Ma ei tea, ma ei olnud seal, kuid ma põhjendan asjatundjate kirjutuste peale ajalehis.

Ja kui hästi praegune lennuväe suurendamine, mille teostamiseks eelarves 500 miljonit senti nõutakse, oma otstarvet täidab ja kas seda üldse tarvis on meie riigikese seisukohalt vaadates, seal peab enne mitu küsimismärki tegema.

Juhataja **R. Penno**: Rkl. Martinson, teen Teile märkuse: meil ei ole mitte riigike vaid riik.

H. Martinson (tp): Et meie riik sõjaväemängus suurriike järele ahvida tahab, see on õnnetus, mida küllalt ei jõua hukka mõista. (K. Päts, põl: Meie riik ei ahvi kedagi järele!)

Juhataja **R. Penno**: Rkl. Martinson, palun Teid mitte niisuguseid ütelsi tarvitada.

H. Martinson (tp): Niisuguse suure väljamineku juures ei taheta riigi „kandjõuga“ arvestada — seda teha teised riigid, ja ka meie ei tohtivat maha jääda. Kokkukohiust räägitakse meil ilusaid sõnu siis, kui mõned valimised päevakorral, kuidas sellega lugu aga sõjaministeeriumis on, näitas mitte väga kaugel minevikus arsenalis terastorni ja muude asjade müümise ja jälle kallima hinna eest tagasiostmise lugu, mis omal ajal palju tolmu sünnitas. Et lugu sellepolest paranenud pole, ja meid jällegi mõni sarnane lugu üllatada võib, selleks on väga head võimalused olemas. Meile on teatatud, et sõjaministeeriumi alla kuulavas miinisadamalageda taeva all vedeleda päratu hulk sõjaajast pärit olevat terasvaicrit või trossi. Jämedam sellest maksta umbes 2.000 marka puud, peenem olla veel kallim. Jämedamat olla umbes 3.000 puuda ümber, seega 6 miljoni marga väärtuses, peenemat vähem, umbes 2 miljoni marga väärtuses. Kuurid, milles neid hoiti, on lammutatud või ise kokku varisenud ja nii seista need terasköie ja nõöri värtnad täiesti ilmastiku mõju all, mille tagajärjel suur osa sellest varandusest roostetanud ja mustaks läinud. Võib olla, lastakse

seada mõnelt poolt meelega sündida, et põhjust oleks seda varandust jälle mõnele äri-mehele võileiva eest maha sahkerdada.

Niisama vedeleda Paljassaarel sajatuhandete viisi Vene ajast jäänud miiniankruid. Kas ehk kuidas neid tarvitada võib, see pole minu asi seletada, aga niimoodi varandust ilmastiku mõju all hävineda lasta, see ei räägi korralikust majapidamisest sõjaministeeriumis.

Palju parem ei ole lugu ka teistel aladel. Raha antakse välja, pealegi õige suured summad, millest erakonnad kõigepealt omale parteilist profiiti katsuvad lüüa. Peapõhjus, mille nimel seda riigi raha omale välja presitakse, on õieti kõrvalise tähtsusega. Seda näitab kõige selgemini agronoomilise abiandmise küsimus, mille ümber mõlemad põllumeeste erakonnad, niihästi noor- kui vanapõllumeeste erakond, kibedaid lahinguid on löönud ja võib olla veelgi löövad. Võib olla, et meil Riigikogusse sanitäär-osakond sisse tuleb seada ja sanitarid ametisse võtta, kes haavatud lahinguplatsilt ära kannavad. (J. Laidoner, põl: Kas keegi on haavata saanud?) Ega seal palju ei puudunud.

Liiga selgelt paistab selle inetu kisklemise vagadusemantli alt välja jämeda saagiahnuse „rebasesaba“. Mõlemad erakonnad vannuvad kas või prohvet Tõnisson'i habeme juures, et nad riigi rahaga enesele odava propaganda tegemise asjas puhtad kui inglid olla, ainult vastane pool olla süüdi.

Kõrvaltvaataja peab erapooletult otsustades vanasõna meelde tuletades ütleva: „Pada söimab katelt, ühesugused mustad mõlemad.“ Et saak täiesti käest ära ei libiseks, on vast silmapilkne sõjariistaderahu tehtud, kui kaua see kestab ja kas see oma otstarvet täidab, on väga küsitav. Meie rühmal on kõige vähem põhjust põllutöoministeeriumiga rahul olla, sest on ju nende kodanikkude nõudmised, kes meid siia on saatnud, kõige vähem rahuldust leidnud; aga et ka põllumehed ise oma ministeeriumi ei usalda, see on juba päris kurioosum. Nii vähe, kui meie üldse praegust Vabariigi Valitsust toetame, selle leiame meie ometi õiglase olema, et põllutöoministeeriumil summade kohta, mis tema arvel nõutakse, ka õigus on sõna kaasa rääkida. Või kui põllutöoministeeriumi tarvilikuks ei peeta, miks ei tulda siis otsekohe ettepanekuga, et kogu selle ministeeriumi tegevus põllumeeste kogude kätte antaks. See oleks siis ometi selge jutt.

Veel üheteistkümnendal tunnil celaivekomisjoni sattudes oli mul juhus kuulda, misuguse ükskõiksusega kaubandus-tööstusministeeriumi esindaja põhjendas Pärnu linatööstuse ühisusele 15 miljoni marga välja-

maksmist. Tema arvamise järgi ei olla midagi katki, kõik olla korras, „sest iga äri võida kahju teha.“ Ja et see ainuke juht ei ole, ainuke äri, mis kahju toonud, selleks on meil nii palju kogemusi ja näiteid. (Kaubandus-tööstusminister J. Holberg: Riik ei ole seal mitte üks penn kahju saanud, mis Te räägite!) Aga et kõigist neist kahjudest ei taheta õppust võtta, tõendab minu endist ütelist, milles tähendasin, et teatud ringkonna poolt riiki „lüpsilehmaks“ peetakse, kellelt nii palju välja pigistatakse, kui võimalik, selle peale vaatamata, et ka lüpsilehm koivad sirgu võib visata.

Riigiametnikkude rohkuse ja nende vähendamise üle on alati räägitud, ja iga erakond püüab sellega valimiste eel hingi püüda aga kaugemale ei juleta minna; võib ju mõni oma erakonna mees ka lahti saada ja selle üle vihas-tada. Teiselt poolt tuuakse ette ja rõhuta-takse jällegi õige kõvasti — niisama riigitee-nijatele silmade tegemiseks: kui üle koormatud meie riigiteenijad olla ja kui vajalik see olla, et nende arvu ennem suurendada kui vähenda-tuleb.

Ma pean ütleva, et ma selles asjas võhi-kuna oma isiklike arvamisi avaldan, niipalju, kui minule seda töörohkust on silma torganud.

Meil näikse veel vanast Vene ajast arva-mine püsivat, et ametnik ei ole rahva pärast, vaid rahvas ametniku pärast olemas. Teisiti kuidagi ei saa seda hoolimatust ja vastutule-matust ametnikkude poolt enam kehvemini riietatud inimese vastu seletada. Ka Vene „bumaaga“ mängib meil liiga suurt osa ja raiskab ilmaaegu ametniku tööjõudu. Ma toon ühe väikese näite ühest väikesest asutu-sest, arvan aga öelda võivat, et suuremates asutustes seda rohkem ülearust tööd tehakse ja „bumaaga“ uputus seda suurem on. Minul on juhus olla ühes jaoskonna tulumaksu kom-isjonis. Harilikult kutsutakse inimesi, kes vastulausetega esinenud, komisjoni ette sele-tust andma. Otsused tehakse enamasti kohe, aga vastulausetete esitajale otsust kohe ei kuu-lutata, saadetakse politsei kaudu kätte kirjal-likult. Nii peab ühe ainukese tühise asjakese pärast, mille väärtus vahest paarisaja marga ümber ja mida kohe suusõnal oleks võidud ära öiendada, kahel pool, niihästi tulumaksu kom-isjonis kui ka politseis mitu paberit täis määrima, mitmesse raamatusse sisse kandma, mitu korda, mitu inimest käima j.n.e.

Kui ma kord sellele ebaproduktiivsele tegevusele tulumaksu komisjonis tähelepanu juhtisin, kehitati õlgu ja öeldi: pole midagi parata — eeskirjad on sarnased.

Ma arvan, et ma palju ei eksi, kui ütlen, et meie riigiametnikud on üle koormatud —

ühelt poolt sarnaste ebaproduktiivsete eeskir-jade andmisega ja teiselt poolt — nende täit-misega.

Ja et meil sarnaseid ametnikke leidub, kellel õige palju aega üle jääb ja nad oma ametis-oleku tarvidust, kui mitte muu läbi, siis ruma-late eeskirjade andmise läbi tahavad tarvili-kuks teha, seda vast keegi salgama ei hakka. Kuidas niisugused ametnikud kohale pääse-vad, selles on jällegi erakonna „onupojad“ telgi taga tegevad. Juhtub aga sarnane tublist onupojast ametnik suurema kelmusega hak-kama saama, siis ei leita süüdlast ega ei teata, kuidas niisugune kurjategija vastutava koha peale sattus. Kõik on vist ajalehtedest lugenud laevasõidumeti raamatupidaja Kasu lugu. Nüüd alles, kui kuritegu sündinud, leitakse, et mees juba ennem korratu kohustetäitja olnud, eelmiselt kohalt tagandatud, võltsimise pärast vangis istunud ja ei tea, mis juhus või kelle läbi riigiteenistusse vastutava koha peale sattunud. (Riigivanem J. Tõnisson: Kelle onupoeg see siis on?) Igatahes minu onupoeg ta küll ei ole. (Riigivanem J. Tõ-nisson: Aga ise kõnelete onupoegadest.) Minul ei ole sarnast mõju, et mõnda onupoega kuskile kohale panna. See oli ainult juhus, et riik sel korral ainelist kahju ei saanud, aga kui palju kordi on sarnasel moel juba miljonid vett vedama läinud.

Võtame jälle siseministeeriumi eelarve, mis ka meie rühma esindajale teadmatuks jäi. Aruandja seletuse järgi olla seal isegi liiga palju kokkutõmbamisi, sest olla kaebusi maalt tulnud, et seal liiga vähe politseinikke olla. Väga võimalik! Juba eelarve I lugemise ajal juhtisin ma tähelepanu sellele veidrale asjale, et meie kaitsepolitsei kulusummad ligi 3 korda suuremad on, kui kriminaalpolitsei peale minevad summad. Nagu näha, peetakse meil kaitsepolitseid niipalju tähtsamaks. Et kaitsepolitsei vajadust põhjendada, selleks las-takse nende eneste agentidel kunstlikult riigi-kukutajaid vabritseerida, nagu mul korra juhus oli siin tähendada grimpeliadi paise peale tähelepanu juhtides. (Siseminister J. Hün-erson: Seda tuleb tõendada.)

Juhataja **R. Penno**: Rkl. Martinson, ma teen Teile märkuse ja hoiatuse.

H. Martinson (tp): Sel korral katsus härra siseminister ironiseerivalt minu ette-heiteid tagasi lükata, kui ta ütles, et tema ei võida selle eest vastutada, et minul sarnased ebatruud sõbrad on. (Siseminister J. Hünerson: Jah, ja seda tuleb ka nüüd tõendada. Vahelhüüded.)

Ma küsiks in nüüd härra siseministrilt, kelle ülesandel tegutses mitte väga ammu seitsme naise protsessis tunnistajana kuulsaks saanud Paavel? Oli see minu või kaitsepolitsei sõber? (Siseminister J. Hünerson: Vist Teie.) Sel korral oli siin jutt just neistsamast kaitsepolitsei agentest, kes ühtlasi töölisnoorte seas kommunistlikku kihutustööd teevad. (Siseminister J. Hünerson: See on Teie eriala.) Seekord nimetasin ma ainult ühe nime, keda nagu näha ei tahetud veel selles protsessis esile tuua. Paavel, kelle nime ma seekord otsekohe ei nimetanud, tunnistas otse kohtu ees, mida keegi ümber lükata pole katsunudki, et ta pärast seda, kui ta kaitsepolitseis oma sõpru üles andmas käinud, veelgi noorte hulgas kommunistlike rakuke si organiseeris. (Siseminister J. Hünerson: No jah, mõned kommunistid söövad ja salgavad, aga tema ei salga.) Kas võib paremat tõendust olla minu sellekordsele etteheitele? Ja niisuguste müüdivate subjektide abil püütakse meie kaitsepolitsei vajadust tõendada ja kulutatakse selle peale mitu korda rohkem riigi raha, kui avalikkude korralvurite peale. See näitab kõige selgemini, kui madal meie riigi sisemine ehitus ja asjaajamine on.

Juhataja **R. Penno**: Rkl. Martinson, ma teen Teile märkuse.

H. Martinson (tp): Aga see on kõik telgitagune, eespoolt katsutakse kõike kõigeparemas valguses paista lasta.

Niisama mööda minnes nimetasin kord varem juba, kuidas meil jooksjaid saadetakse riigi rahaga Eestit Euroopasse viima, seekord küll Ameerikasse. Riigivanema poolt antud otskohene summa oli küll õige pisuke aga ka pisukese asja juures peab kokku hoitama. Tehti selle Ameerika jooksjaga Eesti riigile üldse reklaami, siis võib see ainult halvast küljest olla, sest meie ajakirjanduses kõlab õige kurb toon selle üle, et meie „Jürist“ midagi kuulda ei olla. Või on see väga tark tegu riiklikust seisukohast välja minnes, kui üks Riigivanem kloostritele summa kingib ja teine lastele kallihinnalisi viiuleid välja jagab. Need on kõik väikesed, vähema tähtsusega asjad, aga needki näitavad, kuidas meil riigi varandusega ümber käiakse. Ei ole aga kuulda olnud, et ka selle väikese asjakese peale oleks kas või Riigivanema poolt summa leitud, mille peale ma ka eelarve esimesel lugemisel tähelepanu juhtisin, see on riigi auvõla tasumiseks sellele inimesele, kes otsekohe riigi huvides oma varanduse kaotas. Öeldakse: see olevat kaua aega tagasi olnud —

just nagu see, et võlg kaua maksmata on, kõige paremini selle mittemaksmist õigustaks.

Ma ei hakka siin iga üksiku ministeeriumi eelarve juures peatuma teades, et see täiesti kurtidele kõrvadele on räägitud, nii kaua, kui meie Riigikogu ja valitsuse koosseis sarnane on, kus piibli sõnadega öeldud, et ainult sääski kurnatakse, kaamelid aga tervelt alla neelatakse.

Juhataja **R. Penno**: Rkl. Martinson, ma teen Teile märkuse. (H. Martinson, tp: Lõpetasin juba, jäite hiljaks.)

E. Pesur (tp) (fakt. märk.): Rkl. Laarman püüdis tähendada, et ma ei ole küllalt põhjendanud 2.000 kr. suurust toetust karskuseselts „Valvajale“ raamatukogu täiendamisel. Ma juhiks in tähelepanu sellele — võetagu 4. alamkomisjoni protokollid ja loetagu läbi, seal on kõik põhjendused ja tarvidused, kuhu see summa läheb.

Vaheaeg kl. 19— kl. 19.30 min.

A. Oinas (stp): Lugupeetud Riigikogu liikmed! Näiliselt ei ole Riigikogu eelarvekomisjoni töö kuigi suuri tagajärgi andnud. Esitatud riigieelarve vähendamise asemel esitab eelarve-komisjon riigi eelarve-eelnõu Riigikogule suuremana ligikaudu 5.000 kr. võrra. Kuid viimane asjaolu on õieti näide selle kohta, et Riigikogu komisjonil on meie oludes üldse raske eelarvet vähendada. Valitsus ei näe ja ei taha tihti-peale kõiki rahvaelu tarbeid ette näha, milliste rahuldamisest parlament tarvilikuks peab.

Riigikogu eelarve-komisjoni töö tähtsus seisab antud juhul mitte karpimistes, vaid summade otstarbekohasemas ümberkorraldamises. — selles suhtes on eelarve-komisjoni töö siiski viljakas olnud. On suurendatud mõndagi hädatarvilikku kulu, mis valitsuse eelnõus liiga väiksena oli võetud. Kuid kõik need parandused, mis Riigikogu eelarve-komisjon teinud, ei tee esitatud riigi eelarvet vastuvõetavaks.

Riigi eelarve-komisjonis selgus asjaolu, millisele mina juba läinud aastal tähelepanu juhtisin, nimelt et valitsus ei olnud esitanud käesolevat riigi eelarve-eelnõu Riigikogule vastavalt Riigi eelarve-seadusele. Riigi eelarve-seadus näeb ette, et peale riigi tulude ja kulude eelarve-eelnõu esitatakse Riigikogule riigi eriettevõtete kapitalide ja operatsiooni fondide erieelarved ja aruanded. Neid erieelarveid ja aruandeid ei ole Riigikogule tarvilikul määral esitatud. Alles hiljem, riigi eelarve-komisjoni nõudmisel, saatis valitsus kõnealolevad mater-

jalid eelarve-komisjonile. Kuid nende hulgas on erieelarveid, mis on kokku seatud mitte käesoleva, vaid juba möödunud aasta kohta ja milliseid selle tõttu ei ole enam õige üldse eelarveteks lugeda. Osalt on need materjalid Riigikogu liikmetele kätte antud, osalt kätte andmata.

See on puudus, millise kõrvaldamine on tingimata tarvilik eeltuleval aastal selleks, et Riigikogu, kätte saades põhieelarve, saaks ka ülevaate erieelarvete ja aruannete kohta, milline ülevaade tingimata tarvilik on, et saada ülevaatlikku ja õiget pilti riigi majapidamisest. (Vahelhüüe paremalt poolt.) Kui mõned erieelarved ei ole võib olla isegi veel kokku seatud. Mina ootan näiteks pikisilmi, kui aruandja, riigi turbatööstuse erieelarvet, kuid see ei ole seni esitatud. (Kaubandus-tööstusminister J. Holberg: Eelarve on ammu koos, aga aruannet ei saa valmis.) Siis võiks kaubandus-tööstusminister ju ometi esitada eelarve üksi. Riigi eelarve-komisjon võttis vastu sooviavalduse, et Vabariigi Valitsus esitaks riigi eelarve-elnõu juures ka erieelarved, ja mitte sel kujul, et esitatakse möödunud aasta eelarved, vaid jooksva aasta erieelarved, nimelt 1928./29. a. riigi eelarve-elnõu juures, mitte 1927./28. aasta erieelarved, vaid 1928./29. a. erieelarved.

Peale selle paistis silma riigi eelarve-komisjonis nähtus, mille peale ka aruandja tähelepanu juhtis, et meil on liiga palju erikapitale ja -fonde tekkinud. Oli huvitav härra Laidoner'ilt seda kuulda, sest et just Riigikogu parem tiib on iga aasta häälteenamusega uusi fonde juurde soetanud. (J. Laidoner, põl: Mõned on ikka pahema tiiva häältega ka loodud.) Ei ole! Meie rühm on olnud järjekindlalt fonde vastu.

Fondide halb selgus teravalt siis, kui riigi eelarve-komisjon läbi vaatas loomatervishoiu peavalitsuse erieelarve tapaloomadelt võetava riigi protsendimaksu kohta. Selgus, et loomatervishoiu peavalitsus õieti nende maksude arvel end ülal peab, ja erieelarve tegelikult ongi ta peaeelarve. Riigi eelarve korras nõuab loomatervishoiu peavalitsus 86.000 krooni, erieelarve arvel aga tarvitab 225.000 krooni! Iga Riigikogu liige peab ometi tunnistama, et see on ebaloomulik. Loomatervishoiu peavalitsus küsib riigi eelarve-korras näiteks raamatukogu kuludeks 100 krooni, erifondist võtab ta aga 300 krooni. Mis mõte on käesoleval juhul riigi eelarve summadel, kui Riigikogu ainult väikese osa neist kuludest läbi vaatab, mis asutuse ülalpidamiseks välja läheb riigi rahasummadest?

Kogemused, mis käesoleval aastal riigi-eelarve läbivaatamisel saadi, viisid väga pal-

juid Riigikogu liikmeid veendumusele, mida meie oleme kogu aeg propageerinud, et erifondidele tuleb igatahes selles mõttes lõpp teha, et nad nägematuks ei jääks rahvaesindusele. Kui üksikud erifondid alles jäävad, siis peaksid nad alluma rahvaesinduse läbivaatamisele. Lugupeetud komisjoni aruandja härra Laidoner tähendas, peatudes riigi eelarve ülejääkide küsimusel, et eelarve ülejääkide tarvitamise kohta puudub meil seadus. Härra aruandja arvates peaksid tähendatud ülejäägid minema eri-teedekapitaliks. Ma jätan siin selle küsimuse käsitamata, kuhu peaksid minema eelarve ülejäägid, kuid pean tarvilikuks peatuda riigi eelarvete seniste ülejääkide tarvitamise juures, mis asjas seni on puudunud ülevaade, missugused nad on olnud ja kuidas need on kasutatud. Kuna riigikontrolli revideerimistöe eelmiste aastate suhtes on lõppenud, on võimalik võrdlemisi täpne ülevaade selle kohta saada, missugused eelarve ülejäägid Eestis olnud.

Kolm esimest Eesti olemasolu aastat lõppes puudujäägiga. Eriti suur oli puudujääk 1919. a., ja seda täiesti arusaadaval põhjusel, et tuli pidada vabadusesõda. Puudujääk oli ka 1920. aastal. Vähem oli puudujääk juba 1921. aastal. Need puudujäägid kaeti välislaenudega ja paberraha trükkimisega. Murrang tuleb 1922. aastal. Sõjakulude vähenemise ja sisseveo suure tõusu tõttu, mis suurt tollitulu andis, lõpeb eelarve-aasta ülejäägiga, mis ulatub 1.153.000.000 margani. Ma vabandan, et markades summad ette loen, ma teen seda põhjusel, et selgemat ülevaadet anda, sest summad kuuluvad möödunud eelarvetele. 1922. aasta ülejääk oli seega 1.153.000.000 marka. 1923. aasta annab ülejääki 174 miljonit, 1924. a. — 23 miljonit, 1925. a. — 245 miljonit, 1926. a. 3 esimest kuud — 21 miljonit, 1926./27. a. eelarve-aasta—266 miljonit marka. Kokku kõigi nende eelarve-aastate kohta, alates 1922. a. kuni 1. aprillini 1927, 1.882.000.000 marka.

Nüüd tõuseb aga huvitav küsimus, kuhu on siis jäänud see suur rahahulk? Ta peab kuskil olema. Loomulikult peaks ta Eesti pangas riigikassa arvel olema. Kui vaatate aga Eesti panga bilanssi, siis leiata seal riigikassa jooksvat arvel mitte 1.882.000.000 marka, vaid ainult 1.300.000.000, tähendab palju vähem. Kuskile on siis riigi eelarve ülejäägid kadunud. Kui vaadata, kuhu nad on kadunud, siis tulete väga huvitava asjaolu peale, millist meil on väga vähe tähele pandud. Nimelt on rahaministrid, mööda minnes niihästi Vabariigi Valitsusest kui ka Riigikogust, oma äranägemise järgi riigi eelarve ülejääkidega riigikassatahti ja kassaveksleid välja ostnud, tähend-

dab nende liikumist riigis vähendanud. See ei ole olnud lihtne rahamärkide turult tagasitõmbamine, vaid sisulikult rahamärkide väljastamine, sest rahamärgid hävitati, vähendades sealjuures Eesti panga võlga riigikassa vastu. See oli täpselt mõttes riigitulude äratarvitamine selleks, et riigi raha ringvoolu vähendada. Riigikontroll on selles asjas õigele seisukohale asunud, nimelt on ta need summad, mis läinud riigi rahamärkide väljalunastamise peale, riigi kuludena aruandesse üles võtnud.

Kogusummas on riigikassatähti ja -veksleid välja ostetud järgmiselt:

1922. a. —	116	miljoni	marga	eest.
1923. a. —	485	„	„	„
1924. a. —	200	„	„	„
1925. a. —	62	„	„	„
1926. a. esimese kolme kuu jooksul —				
1.000 marga eest				
ja 1926./27. a. eelarve-aasta jooksul —				
3.000 marga eest.				

Sellega on kogusummas, alates 1922. a., välja ostetud riigi raha riigi eelarve ülejääkidega 863 miljoni marga võrra.

Kui nüüd riigi eelarve ülejääkide kogusummas 1923.—1927. a. maha arvata 863 miljonit marka, mis rahamärkide väljalunastamiseks läinud, siis jääb riigi eelarve ülejääke veel 1 miljard 18 miljonit marka, milline summa on riigikassa kasutada.

Peab tunnustama, et Eesti riik ei olegi nii vaene, tal peaks tagavara olema 1 miljard 12 miljonit marka, — kui aga Eesti pank suudab seda välja maksta.

Kuid läheme riigi rahamärkide kustutamise operatsiooni juurde tagasi.

See oleks pidanud sündima nii, et vastavad summad oleksid võetud riigi eelarvesse. Tähendab, rahvaesindus oleks pidanud otsustama, millise summa ta tahab riigi eelarve ülejääkidest määrata rahamärkide kustutamiseks. Ei saa kuidagi õigeks pidada, et rahaministrid on teostanud seda oma äranägemise järgi.

Mina ei pea sarnast korda õigeks. Riigi rahatagavaru ei tohi sarnasel kodusel kombel tarvitada. Ääremärkusena pean märkima, et riigi rahamärkide väljastamise hädaohtu kirjeldatud kombel enam ei ole, sest et riigil ei ole enam rahamärke peale vahetuseraha. Rahareformi teostamisega ja välislaenu saamisega on Eesti pank kõik riigi rahamärgid üle võtnud selle tõttu, et riik kõik oma rahamärgid, peale vahetuseraha, on välja ostnud.

Ma võin sellest järelduse teha, et meie väike riik on rikkam olnud, kui mõnigi suurriik, kes ei ole suutnud 5—6 aasta jooksul sõjaajal emiteeritud riigi raha liikumisest välja osta. Seal on rahareformi teostamisel ette

nähtud järkjärguline riigi raha väljalunastamine, meil on aga võimalikuks peetud seda operatsiooni ühe hoobiga teostada. Kuid asjal on veel teine külg. Riigi raha väljastamisel riigieelarve ülejääkide arvel aastatel 1922—1927 oli see tagajärg, et Eesti pank vastava summa võrra oma raha liikumisesse laskis. See tähendab, riigi maksumaksjate arvel võis Eesti pank oma laenuoperatsioone suurendada. See tähendab, et riigil, koormates maksjaid, jäi sarnane ülejääk, et Eesti pank võis kullafondi ja nende arvel oma liialdatud laenupolitikat teostada.

See ei ole liialdus, kui ütleme, et Eesti maksumaksjad on koormatud olnud muu seas ka selleks, et Eesti pank võis toimetada oma külmanud laenu operatsioone. Samal ajal, kui ühelt poolt valitsus äärmist kokkuhoidu propageeris, on teiselt poolt 863 miljonit riigi raha läinud selleks, et Eesti pank võiks laiemalt opereerida. Sinna juurde tuleb veel arvata riigikassa arvel olev summa, mis järele jäänud eelarve ülejääkidest, sest et ka selle summa arvel võis Eesti pank oma laenuoperatsioone teostada, kuna riik tähendatud summaga midagi peale ei hakanud. Riigikogu ei teadnud, et kõneallosel summa on olemas. Ma ei eita riigi raha liikumisest tagasitõmbamise vajadust. See on õige, et rahaliikumise aluseks peab olema Eesti panga pangatäht, aga mitte riigikassatäht. Kuid seda operatsiooni ei oleks tarvitsenud teostada niisuguse tempoga kui meil. Suured ja jõukad riigid on oma riigikassatähtede koondamise sel teel teostanud, et kustutamine on sündinud pikaajaliselt, kasutades selleks välislaene. Meil aga kasutati õieti rahvaesinduse teadmatust.

Mina sarnast korda ei saa õigeks tunnustada. Riik oleks võinud oma ülejääke välja anda ka teisteks otstarveteks, mille järele karjув tarvidus on ja milliste jaoks meil näiteks kavatsetakse anda tikumonopol Rootsi trusti kätte. Ainult riigid, kelle majanduslik olukord räbal, nagu Kreeka ja Peru, on sarnaseid lepinguid sõlminud. Milliseid tulemusi on andnud neis riikides tikumonopol näitab see, et näiteks Perus maksab üksainus tikk 50 penni... (Rahaminister A. Teetsov: Aga kas Teie seda teate, et tikud seal puust ei ole?) Tikke võib teha odavalt ka papist. (Kaubandus-tööstusminister J. Holberg: Need põlevad ära.) Mina isiklikult olen tarvitanud papp-tikke. (Kaubandus-tööstusminister J. Holberg: Härra Oinas, aga veel ühest asjast tehakse tikke.) Kahjuks jätate Teie selle ütlemata... (Kaubandus-tööstusminister J. Holberg: Teie olete majanduseteadlane, Teie peate ise teadma.—J. Lõi-

doner, põl: Riigikassatähtede tagasiostmine oli esimeste aastate puudujäägi katmine.) Ma ei ole eitanud, et esimestel aastatel olid puudujäägid. See minu järeldusi sugugi ei muuda. Esiteks, rahamärkide väljaostmise tempo ei oleks tarvitsenud nii kiire olla. Teiseks, kui valitsus pidas tarvilikuks seda operatsiooni teostada, siis oleks pidanud see sündima Riigikogu teadmisel ja nõusolekul. (K. Päts, põl: Muidugi, ta oleks pidanud aruandesse paigutatud olema.) Seadusevastane on rahamärkide väljaostmine selles mõttes, et seda tehti parlamendi teadmista ja ilma, et rahaminister oleks omale muretsenud seadusliku volituse.

Nüüd tahaksin valgustada meie riigi eelarve iseloomu. Siit kõrgelt kõnetoolilt on võrdlusi toodud, näiteid, mitu protsenti ühelt või teiselt alalt kulud võrreldes teiste riikidega välja teevad. Peab tunnustama, et iga riigi eelarve arvustajat meelitab — käsitada võrdluseandmeid, et valgustada eelarve struktuuri ja koormatust. Kuid tõelikult on see raskem operatsioon, kui seda harilikult arvatakse, sest statistika aladest on finants-statistika kõige enam maha jäänud. Rahvasteliit püüab viimasel ajal rahvusvahelist finants-statistikat küll korraldada, kuid selle tulemused ei ole niivõrt kindlad, et meie võiksime oma riigi eelarvet mõne suurema riigi eelarvega ilma raskusteta võrrelda. Ei jõuta kuigi kaugele sellega, kui arvatakse välja igasuguste kulude protsenti riigi eelarves, võttes viimase kogusumma lihtsalt niisugusena, nagu ta on, ja võrreldakse mõne teise riigi eelarve vastavate kuludeprotsendiga. Sarnane talitus on ebaõige, sest iga riigi eelarve struktuur on lahkuminev, isesugune. Ühe riigi eelarves on näiteks raudteed ja mõned muud ettevõtted kõigi oma kuludega, teisel — ainult netto kulu-tulu summaga. Iga riigi eelarve erineb teisest. Mehaaniliselt neid võrrelda ei ole õige. Igaüks võib siis kõiksuguseid protsente ette tuua, mis talle kasulikud, kuid need ei ole kaugeltki usutavad. (K. Päts, põl: Päril õigel)

Seda sissejuhatust ei tee mina selleks, et üldse julgust ära võtta mõnesuguseid võrdluseprotsente ette kandä, küll aga, et seda tuleb teha tarviliku ettevaatusega. (M. Laarman, põl: Kas see alles sissejuhatatus on?) Huvitava töö finants-statistika alal on kirjutanud teadusemees Voitinsky, kes on püüdnud terve rea riikide eelarveid ühtlustada selleks, et neid võiks võrrelda. Andmed on kokku võetud 1926. a. eelarvete kohta. Kaunis raske on meie riigi eelarvet võrdluseandmete saamiseks ümber konstrueerida. Just viimasel ajal on mõned alad segamini paisatud. Nii on näiteks tervishoiu ja hoolekande kulud paigu-

tatud ühe peavalitsuse alla, samuti maakorralduse ja metsade kulud. Sarnane koondamine teeb finants-statistikas ainult vassingut, pealegi ei ole see seni fiskaalset tulemust avaldanud kulude kokkuhoiu mõttes.

Kui riigi ettevõtete, nagu raudteed, post j.n.e. tulud-kulud, välja arvatud viimaste lõpptulemused, samuti riigi monopoli bruttotulud ja kulud riigi eelarvest maha arvame ja grupeerime ministereiumid nii, et saame kätte teatavad kululiigid, siis saame järgmise eelarve struktuuri: administratsioon maksab 22%, riigikaitse — 31%, riigivõlad — 7,8%, kultuuriliste ülesannete peale läheb 24,5%, majanduseülesannete peale — 16,4%.

Kui võrdleme neid protsente härra Voitsinsky poolt väljaarvatud protsentidega teiste riikide suhtes, siis paistab silma kolm iseäraldust Eesti riigi eelarves. Kõigepealt see, et meil seni riigi võlgade peale võrdlemisi vähe raha välja läheb. (Vahelhüüe paremalt poolt.) Riigi võlgade protsente ja riigi võlgade tasumise peale. (K. Päts, põl: Noor riik, see on loomulik.) Väga õige, kuid võlgade õiendamise kulud suurenevad lähematel aastatel, ilma et meie uusi võlgu juurde teeksim. Nimelt tuleb meil lähematel aastatel Ameerikale kuulsa „Revalise“ võla eest tunduvalt enam maksta, kui seda seni oleme maksanud.

Teine iseäraldus meie riigi eelarves on, et meil riigikaitse kulud väga kõrged on. Sarnaste kõrgete kuludega on ainult Poola — 32,2% ja Nõukogude Venemaa — 32%; siis Hispaania — 31,8% ja Jaapan — 35%. Briti-Indiast ma ei räägi, see riik on hoopis erilises olukorras. Teiste kultuurriikide riigikaitse kulud on vähemad. Kuid juba ilma selle võrdluseta paistab meie riigi eelarve läbivaatamisel, et riigikaitse kulud, Eesti riigi kehvast silmas pidades, liiga kõrged on. Ma ei taha sõjalistes asjades autoriteet olla, tahan toetuda ühe Riigikogu liikme arvamisele, kes neis asjus kompetentne on, selle arvamine on, et hea tahtmise juures võib meil tunduvalt riigikaitse kulusid kokku tõmmata. Mina isiklikult olen samal arvamisel ja leian, et kui riigikuludest 32% läheb riigikaitse peale, siis Eesti riik sellele ei suuda kaua vastu pidada. Riigikaitse kulude vähendamise küsimus on üks tähtsamatest meie riigimajapidamise terendamise alal.

Kolmandaks iseäralduseks, mis meil riigi eelarves silma paistab, on see, et meie võrdlemisi rohkesti kulusid välja anname majanduse ülesehitamiseks. Teistes Euroopa riikides on need kulud tunduvalt väiksemad. Meil on see peajasjalikult tingitud sellest, et peame palju välja andma maareformi teostamiseks. Vana-

del riikidel ei ole sellaseid kulusid. Meil on sotsiaalsed kihid, kes vajavad toetust ja on seda ka suurel määral saanud. (A. Laur, as: Aga asunikud!) Peaks seda arvesse ja teadmiseks võtma, et Eesti riik selle tagajärjel suuremal määral on koormatud, kui vanad riigid. Mina ei räägi, et neid kulusid teha ei tule, kahtlemata tuleb meil asunikke jalule seada, kuid tuleb arvesse võtta ka teisi kehve- maid sotsiaalseid kihte. (K. Päts, põl: Asunikke toetatakse sellepärast, et see riiklikult tarvilik, aga mitte sellepärast, et siin kaubelda.) Teie olete minu sõnadest valesti aru saanud. (K. Päts, põl: Teie ütlesite, et peaks ka...) Ma ei võta oma sõnu tagasi. Peale asunikude tuleb arvesse võtta ka teisi sotsiaalseid kihte, kellele toetust vaja.

Kui käsitame küsimust, missugune on meie eelarve raskus-koormatus rahvamajanduse seisukohalt, siis on see ülesanne, millele raske vastata. Ma püüdsin sama meetodi järgi välja arvata, kui suur summa langeb igale kodanikule meie eelarvest. Võttes eelarve puhtal kujul, tähendab puhastades seda kõrvalistest, nimelt riigi ettevõtete brutto kulu- dest ning jagades saadud summa rahvaarvule, saame keskmiselt umbes 14 dollarit igale inimesele. Võrreldes seda summat vastavalt kalkuleeritud summaga teistes riikides, siis leiame, et meie eelarve koormatus on umbes sama suur, kui Euroopa suurriikidel enne ilma- sõda. On isegi suurriike, kus koormatus oli enne sõda väiksem, kui meil praegu. Kui aga võrrelda eelarve koormatust pärast sõda, siis ei küüni Eesti nende summadeni, mis praegu suurriikides ühele inimesele langeb. Näiteks langeb Prantsusmaal ühele inimesele 30 dollarit, Shveitsis — 24, Rootsis — 23, Ühisriikides 31 dollarit. Ühisriikide eelarve juures on arvesse võetud ka üksikute staatide eelarved, samuti on Shveitsis arvesse võetud ka üksikute osariikide eelarved. Eesti eelarve koormatusele on lähedal Hispaania — 14,2 dol- lariga ja Itaalia, kus see summa veel väiksem. (M. Martna, stp: Kas Mussoliini teene?) Ei, Mussoliini teene see ei ole, vaid juba enne Mussoliini oli riigi eelarve koormatus Itaa- lias 10,7 dollarit. (J. Laidoner, põl: Enne sõda!) Jah, enne sõda ja ühtlasi enne Musso- liinit. (K. Päts, põl: Kas Teie selle üle ka statistikat peate, kui palju Sitsii- lias aabitsaid müüakse?) Härra Päts, ehk Teie uurite seda küsimust ise. Neist arvudest võib veel selle järelduse teha, et meil riigi eelarve koormatus, võrreldes suur- riikidega, Euroopa suurriikide tasapinnani ei ulatu. Kuid silmas pidades, et suurriikidel tuleb väga palju maksta ilmasõja tagajärjel

tekinud võlgade õiendamiseks, julgen teha järelduse, et meil Eestis on eelarve koormatus liiga kõrge, kuna see vastab eelarve koormatu- sele jõukates suurriikides enne ilmasõda. Jul- gen arvamisel olla, et meie praegu paremas seisukorras ei ole, kui suurriigid enne ilma- sõda.

Riigi kulude vähendamise probleem on püsinud päevakorral meil aastate kestel, kuid pean tunnustama, et sel alal on rohkem latva ripsitud, kui põhjalikku tööd tehtud. Ma juhiksin tähelepanu selles asjas härra Tooms'i artiklile Eesti statistika kuukirjas, millist artik- lit käsitas ka eelarve-komisjoni aruandja härra Laidoner. Sõjakäik, mida meil Tallinnas peet- takse ministeeriumide vastu, on õieti sõjakäik papist mõõgaga. Tõsi, Tallinnas istub palju inimesi keskasutustes, kuid ka mujal on meil palju ametnikke ja lähevad suured summad välja. Ma ei vaidle selle vastu, et tuleb koon- dada keskasutusi. Kuid küsimust tuleb võtta põhjalikult. Kui koondamist tahetakse näiteks sel teel teostada, et kümne või üheteistkümne ministeeriumi asemele asutatakse seitse minis- teeriumi, siis minu arvates sarnase mehaanilise ministeeriumide vähendamisega ei saada loo- detavat tulu. (A. Anderkopp, tõe: Kes seda siis öelnud on?) Aga ma ei ole kuul- nud ega näinud selle küsimuse käsitlemisel põhjalikku asja valgustamist, vaid enam ainult pealiskaudset vastutulekut rahva arvamisele, et meil väga suur riigiaparaat on. Vaadake, „riigipööraja“ Reinkubjas arvestas samuti rah- va meeoluga, kui ta oma riigivalitsemise kava kokku seadis kolme ministeeriumiga. (Aru- andja J. Laidoner: Mitu tal oli?) Temal, Reinkubjasel, oli neid kolm. (Vahelhüüe keskelt: Autoriteet! — J. Teemant, põl: Härra Oinas, sealt keskelt öeldakse — kas see on Teie autoriteet?) Oh ei. Tahetakse näidata, ent vaadake, kui kanged mehed meie oleme, meie teeme üheteistkümnest ministeeriumist seitse ministeeriumi. Mõni on veel kangem mees ja ütleb — viis ministeer- iumi. Kuid ministrite arvu vähendamisega ei saavutata mingisugust suuremat finants- efekti. Arvan isiklikult, et valitsemise tööga võiks kümme ministrit paremini hakkama saa- da, kui seitse ministrit, sest siis oleks neil põh- jalikum ülevaade oma tööpõllust. (A. Ander- kopp, tõe: Teie teooria järgi paneme kümme juurde.) Minu teooria ei lähe kau- gemale Lääne-Euroopa praksisest. Mina ei kavatse sugugi lõvina võidelda kümne minis- teeriumi eest. Arvan ainult, et riigikulude koondamise probleem ei seisa ministeeriumide arvus, vaid põhjalikus riigiasutuste tegevuse ümberkorraldamises ja reguleerimises. Ma juba tähendasin, et mina pean tarvilikuks, et

ka teised ühiskondlikud kihid, kes raskes seisukorras, riigi finantspolitika poolt suurema tähelepanu osaliseks saaksid. Mina tahaksin lõpuks peatuda lühidalt meie töötavate kihtide juures, põhjusel, et nende rasket olukorda ja selle parandamise tarvidust Riigikogus nii mõnelgi poolt tunnustada ei taheta.

Meil räägitakse otsekoheste maksude raskusest. Räägitakse, et Eestis kapitali ei saavat koguda, et kapitalile ülekohut tehtavat. Kuid pean tunnustama, ei ole kapitalile ülekohut tehtud, et kes Eesti riigiga võitnud on, see on just kapital, nimelt reaalkapitali kujul. Võitnud on need kihid, kellel reaalvarandusi oli, kaotanud need kihid, kellel reaalvarandusi ei olnud.

Selgitan seda mõtet lühidalt. Eesti on läbi elanud kolm rahalanguse ajajärku: Vene raha, Saksa raha ja Eesti raha languseajajärgu. Neist rahalangustest on kõik need kihid võiduga välja tulnud, tähendab ei ole oma varandust kaotanud, kellel oli see reaalsel kujul käes: näiteks majad, maad, kõiksugu kaubad, ühesõnaga — igasugusel kujul reaalvarandus. Need kihid aga, kelle varandusetagavara seisis jooksvas sissetulekus, nagu palgad, alimendid, pensionid j.n.e., või kelle varandus seisis hoiusummadena pangas, need kihid on palju kaotanud. Muidugi on varandusega kihtide hulgas inimesi, kellel samuti raha seisis pangas ja kes selle tõttu rahaväärtuse langemise tagajärjel kahju said. Kuid neile jäi nende reaalvarandus järele. Kõik need aga, kellel olid väikesed hoiusummad riigi hoiukassades või kelle sissetulek oli palgas, kõik need on palju kaotanud. (J. Laidoner, põl: Mispärast palgasaaajad?) Palgasaaajad sellepärast, et palgatõus jääb ikka maha rahalanguse järele käivast elukalliduse tõusust. Palka ei saa kunagi nii kiiresti tõsta, kui ellukallidus tõuseb, sellepärast ei ole ükski kiht nii rahaväärtuse stabiilsusest huvitatud kui palgasaaajad.

Teiseks põhjuseks, mis meie töötava kihi aineliselt raskesse seisukorda asetanud, on riigi hoiukassa hoiusummade täielik kadumine.

Kolmandaks on madalad palgad, mis Eestis praegu olemas. Nad on mõne osa kohta madalamad, kui enne ilmasõda.

Neljandaks on meil rasked kaudsed maksud. Otsekoheised maksud mängivad meie eelarves üsna väikest osa.

Ülalnimetatud neljal põhjusel on meie töötavad kihid kõige enam Eesti riigis kannatanud. Kuid kui vaatlete eelarvet lähemalt, siis näete, et need summad, millega nimetatud kihile vastu tullakse, on väga ja väga väikesed. Ja kui mõni summa nende heaks on ette nähtud, siis on seda otsekui tangidega välja pigis-

tada tulnud. Ma tõin näite, kuhu meie eelarve ülejääk on läinud. See kokkuhoid on läinud suurel määral Eesti panga klientuurile. Ka meie kullafond on läinud Eesti panga kaudu jõukamale kihile, et seda jalule aidata.

Meie riigi eelarve tuleb enam rakendada meie töötavate kihtide tarvete rahuldamiseks.

Kuna käesolev riigi eelarve neile nõuetele ei vasta, siis ei saa Eesti sotsialistliku tööliste partei Riigikogu rühm selle poolt hääletada.

11. Riigikogu järgmise koosoleku aja ja päevakorra määramine. Abiesimees **M. Martna** (korra kohta): Teen juhatause nimel ettepaneku, pidada homme, see on kesknädalal 21. märtsil kell 5 p.l. Riigikogu koosolek.

(Päevakord prot. nr. 136/19.)

Juhataja **R. Penno**: (Hääletatakse.) Nähtava enamusega on ettepanek vastu võetud.

12. Eesti vabariigi kulude ja tulude eelarve 1928./1929. aastaks — II lugemisel. K. Päts (põl): Austatud Riigikogu liikmed! Sõna võttes eelarve kohta pean tähendama, et mina eelarve-komisjonidest osa võtnud ei ole ja sellepärast siin välja astudes ei saa kõigi peensuseni eelarvesse tungida, tahaksin vaid mõnda nähtust puudutada, ära kasutades võimalust, mis eelarve arutamise kord Riigikogus annab. Tahaksin tähelepanu juhtida sellele, et valitseda üldiselt ei tähenda muud, kui mõnele poliitilisele ringkonnale võimalus anda jätkuvalt teostada oma tahet selleks, et oma eesmärgi kätte saada nende abinõudega, mis temale olemas on. Kui meie seda juriidiliselt reshifreerida tahaksime riigi eelarve ulatuses, siis võiksime öelda: valitseda tähendab seda, et valitsus neid eesmärgi täita tahab, mis rahva tahte näol temale ette kirjutatud, ja nimelt nende abinõudega, mis temale kätte usaldatud. (M. Martna, stp: Rahva tahtega, tähendab siin enamusega.) Vahel ka vähemusega, kuidas kuskil riigikord ette näeb. (M. Martna, stp: Meil on ka siin rahva vähemus parlamendi enamus.) Ma ei räägi siin parlamendist. On ka riike, kus parlamenti harilikus mõttes ei ole. Siin ei ole kõneall politiline vormel, vaid juriidiline, mis iga riigi kohta maksev on ja mis selle järgi kujuneb, missugusena igas riigis ta rahva tahtmine maksma pannakse.

Kui meie nüüd neid elemente, mis valitsuse juures olemas, üksikult arutamisele võtame, siis näeme, et kõigepealt on meil tähtis

rahva tahte konstateerimine, see on seadused. Teiseks, see aparaat, mis riigil olemas, kes seda tahet teostab. Kolmandaks, need abinõud, millega need ülesanded, mis rahva tahte, s. o. seaduse näol valitsuse ette pannakse, teostatakse.

Nii näeme, et riigi eelarve arutamise puhul võimalik on, võimalik ja tarvilik peaks olema kõiki neid elemente põhjalikult läbi kaaluda, alates sellega, kuivõrt rahva tahe üldiselt otsustarbekohane on, kuivõrt see hästi kujundatud, kuipalju selle juures reaallusega rehkendatud j.n.e. — seda esiteks. Teiseks, kuipalju need asutused, kes seda rahva tahet teostavad, selleks otstarbekohased on. Ja kolmandaks, eelarve materjaliline osa, missugused abinõud valitsusele antakse ja kuidas neid abinõusid rahvalt kätte saadakse.

Meie eelarve-kõned on puudutanud peajasalikul just seda kolmandat elementi. Eelarve-komisjoni aruandja tähendas kohe sissejuhatuses, et tema poliitilise osa kõrvale jätab. Teised kõnelejad on osalt poliitilist osa puudutanud, kuid peajasalikul ka rõhku pannud ikkagi kolmandale elemendile.

Kui lubate, siis tahaksin ma puudutada just kaht esimest elementi, missuguseid eelarve läbivaatamise juures peaksime silmas pidama. Tähendan kõigepealt sellele, et kui seadused rahva tahteid peavad avaldama, kui nende täitmisel abinõud peavad olema, siis nõuab poliitiline tarkus sellelt asutuselt, kes rahva tahet peaks maksma panema, et ta kõigepealt oskaks arvestada nende abinõudega, missuguseid rahva tahte teostamine nõuab. Selle poolest oleks meie seaduseandlusel nii mõndagi täiendada ja parandada. Mõned noored riigid, kes on poliitiliselt siiski ettevaatlikumad ja küpsemalt oma põhiseaduse kokku seadnud, nagu Tshehhoslovakkia vabariik, on oma põhiseadusesse nõuded üles seadnud, et iga seadus, mis riigilt kulu nõuab, tuleks ühes oma eelarvega esitada, nii et näha oleks, millega seaduses tingitud väljaandeid võiks katta, nii et igakord, kui valitsus või parlament tahab üht või teist seadust vastu võtta, peab ta silmas pidama, kuipalju selle seaduse teostamine riigile maksma läheb, ja kuidas riik selleks tarvismineva summa katta saab. (A. Jõeäär, stp: Näiteks maanteede seadus.) Jah, sellest võib ka rääkida, aga ma ei taha üksikasjalikult selle juures peatuda, kuid ma arvan, kui niisugune nõue käib vähe-ma kohta, siis käiks ta ka maanteede seaduse kohta, mis suuri kulusid nõuab. Parlament peab väga ettevaatlik olema seaduste väljaandmise juures, peab teadma, kuivõrt ta iga uue seadusega võib abinõusid rahva käest sisse võtta, et mõne aja pärast ei tuleks kohe

seadus ümber lükata. Ma alles eile lugesin „Rahva Sõna“, kus tehakse etteheiteid parlamendile, et ta oma autoriteediga ei arvestavat, seda tähendatakse peajasalikul linnades õpetajatele korteri andmise seaduse suhtes, mis tuleb ümber lükata. See on nähtus, mis tunnistab, et parlament peab väga ettevaatlik olema.

Ma tähendaksin sellele, et meie peaksime seaduseandluses rohkem parlamendi autoriteeti silmas pidama ja seaduste väljaandmise juures katsuma ära hoida niisuguseid nähteid, mis meil viimasel ajal korduma hakkavad ja laialiste rahvahulkade hulgas parlamendi vastu lugupidamist ei kasvata. Näiteks on meil niisugune juhtumine olnud, kus parlament võttis seaduse vastu, mida Riigikogu juhatus ei saanud välja kuulutada, ja jättiski välja kuulutamata. Ma tooksin veel ühe näite. Praegu on üks muutmise seadus jälle tulemas, kus ühe maksva seaduse õiguslikud põhijooned tagantjärele antava seadusega tahetakse tühistada, see on nimelt linnade ja asutuste maa-korralduse seaduse muutmise seadus. See näitab, et meil seaduseandluses tõepoolest väga, vähe autoriteedi kasvatamist silmas peetakse ja et niisugused nähted Riigikogu mõjuvõimu rahva hulgas kasvada ei lase. (A. Jõeäär, stp: Palju viga on valitsusel ka!) Kui meie igas asjas valitsust süüdistame, kuna meid siin sada meest koos on ja meie rahva poolt just selleks valitud oleme, et häid seadusi välja anda, siis arvan ma, et see ei ole nii kõrge ja tähtsa asutuse kohane, oma puudusi teiste kaela veeretada, vaid meie peaksime otsekohe ütleva, et vead on tekkinud ja edaspidi peab ettevaatlikum olema. (J. Vain, stp: Võib öelda, et $\frac{9}{10}$ seaduste muutmisi on esitanud just valitsus.) Ma ei taha vaidlema hakata selle üle. Ma tõin näite, et ainult üldist nähtust konstateerida.

Läheksin edasi. Kui riigi eelarvet võtame sellelt seisukohalt, kes seda teostama peab, siis peab tähendama, et kõik need arutamised praegu eelarve puhul paistavad mitte küllalt täielikud olema. Kui meie põhiseadust silmas peame, siis on seal öeldud, et valitsus võimu teostab koha peal omavalitsuse kaudu. Meie oleme põhiseaduse järgi omavalitsuste kohta niisugusele seisukohale asunud, et omavalitsused ei ole lahus valitsusest, omavalitsused moodustavad ühe osa valitsusest. Kui vaadelda riigi ja omavalitsuste vahet, siis peab otsusele tulema, et meie põhiseaduse seisukoht on kõige viimane ja kaugemale ulatavam, mis sellel alal üldse tuntakse teoorias. Meie teame, et Prantsuse revolutsiooni ajal revolutsiooniline valitsus oli vaenulikus seisukohas omavalitsuste vastu, ja et siis omavalit-

suste peale vaadati, kui vabaduse vastastele, ja just sellepärast hävitas Prantsuse suur-revolutsioon omavalitsuse asutused ja läks sellega kõige kaugemale valitsuse võimu koondamises. Meie teame, et läinud aastasaja 40. ja 50. aastatel vabameelne vool Saksamaal nii poliitilises kui ka juriidilises kirjanduses hakkas omavalitsusi just sellest seisukohast kaitsma, et need kodanikkude vabaduste kantsid olla. Omavalitsuste peale vaadati kui kaitsevallide peale ja riigivõimu peale vaadati kui tsentraliseeritud võimu peale, kelle vastu rahvas seisis kaitseta, ja omavalitsused pidid selle mehaanilise võimu vastu rahvast kaitsma. Saksa juriidilisest kirjandusest läheb vool selle peale välja, et omavalitsused on asutused, kelle kätte peavad koondatama niisugused funktsioonid, mis kuidagi riigi kätte minna ei või. Nii et omavalitsused on rahva kaitsevallid valitsemisest osavõtmise juures. See oli sel ajal arusaadav, sest sel ajal oli tsentraliseeritud riigivõim ja ei olnud rahval midagi valitsuse üle öelda, sellepärast kaitsti ka omavalitsust. Ühes sellega, kui rahva osavõtmine ja rahva võim kasvas parlamendis ja rahvaesinduses, läks juriidiline vaade omavalitsuste peale teiseks, siis tõendati juba, et mida omavalitsus teha võib, on riiklikud ülesanded, nagu seda on valitsusegi omad. Kui nüüd niisugust vahet ei olnud, siis on üsna loomulik, et see kaitsevallide ehitamine riigi ja omavalitsuste vahel pidi soiku jääma. Ja selleks leiti mitmesuguseid põhjendusi, kui võeti Inglise omavalitsus eeskujuks. Nii jõutigi lõpuotsusele, et riigivõim ja omavalitsus on kaks organit, kes õieti ühe-suguseid ülesandeid täidavad.

Ma palun vabandada, et ma selle lühikese ülevaate tegin, arvan, et oli tarvis seda ette tuua, et selgusele jõuda, missugune vahekord riigi ja omavalitsuse vahel meil on. (J. Vain, stp: See on Sitsiilia aabits.) Sitsiilia aabits! — Kuulge, Teie võiksite jurisprudenti alal veel palju Sitsiilia aabitsast lugeda, see oleks Teile vist küll kasulik. (A. Oinas, stp: Kuidas, härra Päts, lugu selle Sitsiilia aabitsaga on?) Ka Teid huvitab see aabits — sellest ma räägin ehk pärastpoole.

Omavalitsus niisugusesse seisukorda, nii kaugemale viia, nagu ta meil on, et ta on täielik valitsuse haru, ja sellejuures omavalitsuse kohta niisugune seisukoht võtta vahekorras valitsusega, nagu see siis oli, kui omavalitsuse ja valitsuse vahel valles loodi, see on minu arvates loogikavastane. Kui omavalitsus on valitsuse haru, siis ei ole seda tarvis valitsuse eest kaitsta, siis peab valitsusel võimalik olema omavalitsuse teguviisi juures teatud ülesandeid kontrollida, mis ta omavalitsuse kätte on andnud.

Kui tahetakse eeskuju võtta omavalitsuse emamaast, Inglismaast, siis peab ütleva, et seal on omavalitsus koguni teistsugustest alustest välja kasvanud. Ta oli alguses sunnitud riigi kohustusi täitma, need olid algusel muidugi naturaalkohustused, pärastpoole alles anti talle teised riigi ülesanded juurde. Seal on omavalitsus algusest peale riigi ülesannete täitja olnud ja Inglise omavalitsuse juures on see loogiliselt läbi viidud. Inglise valitsus ja omavalitsused ei ole iialgi kaks sõdivat poolt olnud, vaid Inglise valitsus on käskiv olnud, tal on teatud võim olnud omavalitsuse kohta oma tahte läbiviimisel. Omavalitsus Inglismaal aitab rahva tahtmist valitsusel maksma panna ja ei tekita teravat vahekorda valitsuse ja omavalitsuse vahel, nagu seda näeme enne revolutsiooni Venemaal, kus omavalitsus ja kuberner olid kaks võitlevat poolt.

Kui oleme omaks võtnud Inglise seisukoha ja teiselt poolt oma riigi omavalitsuse kohta seisukohale asume, et valitsusel ei ole omavalitsuse tegevuse kohta muud midagi, kui ainult kaebamise õigus, kui omavalitsus kõige tähtsamad, elulisemad ülesanded täitmata jätab, siis ei saa valitsus muud midagi, kui kohtusse kaevata. Ja mina arvan, et siin on tingimata kaotav pool valitsus. Sest tema on oma tähtsad ülesanded andnud omavalitsuse kätte ja tal ei ole võimalust nende ülesannete teostamist kaitsta ja nii korraldada, et omavalitsused riigile kahjulikud ei saaks olla.

Pea tähendama, et kui meie oleme niisugusele seisukohale asunud, et kohapeal valitsusevõimu avaldamine on omavalitsuste käes, siis oleme pidanud ka omavalitsuste kätte suurte ülesannete täitmise andma, mis muidu valitsuse käes oleksid pidanud olema. Näiteks võiksin tuua, et meie haridusministeeriumil ei ole ühtki keskkooli, mis algusest lõpuni valitsuse korraldada ja käskida oleks. (Siseminister J. Hünerson: Seminarid.) Seminarid on enam-vähem erihariduse tarvis. (O. Gustavson, stp: Petseri gümnaasium.) Kui on, siis ainult üks, aga keskkooli on 80. See näitab, et siin on lõvi-osa omavalitsuse käes. Valitsus annab omavalitsusele raha, sagedasti, nagu Tallinnas, on omavalitsuse koolid riigi majades, ja kõik see korraldamine on läinud valitsuse käest omavalitsuse kätte. Ma ei taha öelda, et see halb või hea on, mina konstateerin ainult neid vahekordi, mis meil võivad olla.

Teedeministeeriumi juures oli teatud asutus, kes teede asju korraldas, nüüd aga pärast selle kaotamist lähevad kõik summad, mis teede korraldamiseks antakse, omavalitsuste kätte. Nii et jällegi on omavalitsus täielikult kohapeal valitsuse asemikuks. Kui nüüd

meie omavalitsused oleksid niisuguses seisukorras, et nende vastu üldine rahulolemine oleks, et nad oleksid nii läbi löönud, et rahvas nendega rahul oleks, et neile midagi ette heita ei oleks, siis oleks väga hea, siis oleksime meie ilma ette valmistamata nii kaugele jõudnud, nagu Inglismaa aastasadade jooksul. Aga ma pean konstateerima, et lugu nii ei ole. Ma mäletan üht suurt koosolekut, olgugi, et see oli osakonna koosolek, põllumeeste koosolek, sinna oli 700 inimest kokku tulnud üle maa, ja kui seal omavalitsuste küsimus arutusele tuli, siis, kui omavalitsuste tegelased hakkasid omavalitsusi kaitsma, siis tekkis ärev meeleolu, õige halb meeleolu, ja ometi ei võetud seal seda küsimust parteilisest seisukohast, seal ei olnud kaks erakonda vastamisi, vaid siin olid ühe erakonna inimesed, aga oli siiski näha, et ei oldud rahul omavalitsuste korraldustega. Sel koosolekul võeti sarnasel kujul nõudmine vastu, et omavalitsused tulevad põhjalikult ümber korraldada. Mina olen kuulnud, et on ka teistes poliitilistes erakondades soovud olemas, kes praeguse seisukorra rahul ei ole. Võib olla, ei ole see küsimus nii teravat kuju saanud, ma ei tea seda konstateerida, aga kõneldakse, et isegi Riigikogu rühmades, kui peaks omavalitsuse küsimus arutamisele tulema, leidub igas rühmas isikuid, kes ühel või teisel põhjusel omavalitsuste vastu on. Erandeid on ju olemas, aga üldiselt paistab nii olevat, et üldist suure reformi nõudmist võime märgata. Ja kui see nii on, siis peame silmas pidama, et meie laiemate rahvahulkade nõudmised ei ole üksi praeguse valitsuse organite ja keskvalitsuste vastu, vaid on veel ühe teise valitsuseaparaadi vastu, see on omavalitsused. Teiseks peame silmas pidama, et meie riigi eelarve tõepoolest ainult üht osa riigi väljaminekutest puudutab. Kui meie hindame seda, mis meie rahvalt võtame riigimaksude näol, siis on õige, et need summad eelarves leiame, kuid sellega ei ole kõik kohustused täidetud, mis seadused Eesti riigi kodanikkude peale panevad. Eelarve peab andma abinõusid kõigi ülesannete täitmiseks. Kui meie räägime riigi eelarvest — riik on üks, ega riiki kaht ei või olla — siis arvan, et see on osa, mis meie Riigikogu poolt vastuvõetud eelarve näol maksuma paneme. Kui suur see osa on, mis Riigikogu poolt vastu võtmata jääb, mis aga rahvalt riiklikkudeks ülesanneteks nõutakse? Vaadake, minu härrad, sellest oleme meie vaikides mööda läinud. Siin on räägitud mõnest fondist, näiteks kanamunade fondist, aga kuipalju võtavad omavalitsused rahvalt? Juba mõnel üksikul omavalitsuse üksusel ulatab see $\frac{1}{10}$ -ni riigi eelarvest. Ma läheksin veel kaugemale

ja ütleksin, et on isegi niisugune kindel vaade, et riiklikud ülesanded ei ole üksi need ülesanded, mis lasuvad omavalitsustel, vaid riiklike ülesandeid võib täita ka erasutuste, seltside kaudu. Kui keegi asutab kooli või haigemaja, siis täidab ta tingimata neid ülesandeid, kuigi ta seda vabatahtlikult teeb. Siin puudutati vahelhüüdena teedetegemise kohustust. Öeldakse, et teedetegemise kohustus maksaks töötasuna 700 miljonit, aga kuskohal figureerib see 700 miljonit, see on kõik meie rahva töö ja vaev, mis riigile antakse. Kui kõik kokku võtame, siis tulevad need vahekorrad hoopis teistsugused välja, ja need protsendid, mis loetakse ühelt või teiselt poolt, on ka hoopis teistsugused.

Mina olen härra Oinaga ühel arvamisel, et nende protsentidega ei saa rehkendada, vaid kui kõik muu juurde arvata, siis tulevad teised vahekorrad ja arvud. Kui ma vahele hüüdsin Sitsiilia aabitsa kohta ja kui ma ütlesin alguses, et riiki valitseda, see on leida teatavad abinõud, siis tähendaks see seda, et kui Sitsiilias oleks vähe koole ja kui seal siis ka vähe aabitsaid tarvitatakse, siis ei tähendaks niisuguse maa ja meie haridusekulude kõrvuti seadmine, kus meie arvud suuremad oleksid, ometi seda, et meil hariduseasi halvem oleks kui seal. Niisuguseid järeldusi tehakse aga meil sagedasti. See oligi Sitsiilia aabitsa mõte.

Meil tuleks, kui meie tahame oma riigi majapidamisest kindlat pilti saada, oma eelarvet tulevikus täiendada omavalitsuse eelarvetega.

Meie riigi valitsemise aparaadi keskastute kaotamise ja koondamise küsimuse peaks valitsus täies ulatuses päevakorda võtma. Mitte väike parlament ja väikesed ministriumid ning suured intriigipesad ja veel suuremad paised, mis rahva riigi vastu külmaks võivad teha, vaid üks meie üldine ülesanne peaks olema riigiaparaadi korraldamine alt, see tähendab omavalitsustest peale. Meie oleme oma põhiseaduses, nagu juba tähendasin, väga kaugele mineva teoreetilise seisukoha omaks võtnud riigi ja omavalitsuse asjus. Peaks arvama, et meie ei ole seda teoreetilisel kaalutlusel teinud, vaid et see vastab meie seltskondlikele vaadetele meie üldelu ülesehitamisel. Kui meie aga nüüd tegelikult asja peale vaatame, siis paistab mulle, et meil selle väga kaugele mineva normi kõrval suur umbusaldus omavalitsuse vastu üldse maad on leidnud, ja mitte üksi omavalitsuse, vaid üldse meie seltskondliku tegevuse vastu riigi tegevuse kõrval, ja just sellest ajast peale, kui meie riigiks oleme saanud. Sel ajal, kui meie riigivõim teistes kätes oli, olime ka meie niisugused omavalitsuse austajad, nagu 30.—

40. aastatel Saksamaal omavalitsuse tegelased ja õpetajad olid, siis pidasime ka meie omavalitsuse tegelasi suures aus, vist küll ükski Riigivanem ei ole nii suure austuse osaliseks saanud, kui esimene Tallinna Eesti linnaeapa. Mäletan, kui esimene linnaeapa härra Poska kuskile pidule tuli, tõusis terve publik üles. See lugupidamine, mis meil omal ajal oli omavalitsusetegelaste vastu, on nüüd kaduma läinud. Ma konstateerin seda fakti tegelikust elust. (M. Martna, stp: See oli psühholoogiline nähtus, mitte normaalne, see ei kordu enam ja sellepärast oli see erakordne.) Seda ma tahangi näidata, et see nüüd enam ei kordu.

Meil on terve rida niisuguseid seltskonna poolt ülesehitatud asutusi, mida nüüd ühel või teisel põhjusel tuleb uue korra järgi ümber korraldada ja uuesti meie riigi aparati sisse seada. Siin oleksid mitmesugused seltsid ja asutused, mille põhikirjad ei ole küllalt õigel ajal registreeritud, ja kui vaatame, meil on tung niisuguseid asutusi, mis seltskonna poolt annetuste kaudu asutatud, kõiki riigistada. Toon näiteks Seevaldi. Seevald on asutus, mis täiesti seltskondliku organisatsioonina ja annetuste põhjal on asutatud, olgugi et tema ülesanne praegu laialdane on ja ta riigi toetuseta läbi ei saa, see ei tähenda veel, et kõik asutused, mis riigi toetuseta läbi ei saa, tuleksid riigistada. Kõik keskkoolid saavad riiklikku toetust, kuid sellepärast ei nõuta veel sugugi, et kõik keskkoolid ja üldse seltskondlikud asutused, kui riik neid toetab, riigistada tuleksid. (Chr. Kaarna, tões: Seltskond ei andnud Seevaldile midagi.) Ta ehitati üles teatavate annetustega, mis eraviisil peale pandi kohalikkudele mõisnikkudele, ja mida need vabal tahtel maksid, pealegi annetati asutuse krunt ühe parun Girard'i perekonna poolt. Nii et see on täiesti seltskondlik asutus. 17. aprillist hakkab maksma seal riigi kord ja sellega saame 24 uut riigiametnikku juurde, sellega on riigiametnikkude arv 24 inimese võrra kasvanud. Peale selle on seal 130 teist jõudu. Need ei ole ametnikud, vaid nii öelda ametnikkude järelekäijad — ülemääralsed ja teised jõud, kes tahavad endale ka riigiametniku õiguse saada.

Kui oleksime selle asutuse korraldanud, nii et ta oleks olnud omavalitsuse keskkorralduses, ja kui selle vastu huvi oleks olnud ka maakonnalinnadel ja valitsusel, siis oleks jäänud ta seltskondlikuks asutuseks.

Igatahes oleme meie annetajate tahtmist sellega muutnud. Kuid siin peab üht toonitama, et niisugustes asjades peab väga ettevaatlik olema, kus riigi raha antakse.

Sarnaseid asutusi on aga meil väga palju. (Kohtuminister T. Kalbus: Ja ta jääb ikka selleks, mis ta on.) Ei jää, just juriidiliselt ei jää, see peaks juristidele selge olema. Ma mäletan, kuidas Rooma õiguse professor meile üliõpilastele seletas, et isegi Rooma isevalitsejad rehkendasid sellega, kui keegi varanduse jättis pia causa'le, — see oli seltskonna õigus, ja isegi Rooma ainuvalitsejad ei tohtinud ja tahtnud seda rikkuda, kuigi vahel nii loodud asutused neile sugugi ei meeldinud. Meil nii õrnatundeline ei olda.

Kui meile seltskonna poolt midagi annetakse, kas surma puhul või mõnel muul puhul, siis peame seda austama, vastasel korral kaob selle mõte ära. (M. Martna, stp: Ei saa austada, see kord võib muuttuda.) Selleks on meil riigiasutus ette nähtud, kes seaduslikus korras selle järele valvab, et annetatud varanduse valitsemise kord ta eesmärgile vastaks, see asutus on meie kõrgem kohus, mitte aga seaduseandlik kogu ei ole see.

Mis teie arvate selle kohta: Tallinna linnas oli keegi arst, kes testamendi tegi, kus kõik oma varanduse, mis eluaeg kogunud, pärandas selleks, et asutataks ravila, kus apteegirohte ei tarvitataks, sest ta oli apteekide vastane, ta oli homeopaat.

Meil tõstsid aga õpetatud arstid küsimuse sellele pinnale, et sarnane vaade olla ajast ära, seda ei tulla tähele panna ja raha tulla hariliku haigemaja ehitamiseks kulutada, kus muidugi apteegirohte harilikult oleks tarvitatud. Oleks vist küll õigem olnud nii talitada, et kui seatud eesmärki kätte ei saa, siis teise sisuliselt sarnase eesmärgi võtame, aga mitte nii talitada, et tulevad inimesed kokku, kes teisel arvamisel, ja eitavad annetaja soove. Neile soovidele vastavalt oleks võidud ehitada ka kohane loodusejõude ravila. (M. Martna, stp: Siin ma olen selle poolt, ma oleksin sinna haigemajja läinud.) Mina ka.

Meil on Gonsiori asutus Tallinna linnas. Sel on suured kapitalid ja aiad. Selle on omal ajal asutanud üks raehärra, kel hea tahtmine oli vaeseid aidata. Ta on oma testamenti vist sama palju muutnud, kui meie oma maa-seadust. Peab tähendama, et kui see testament läbi lugeda, siis peab terve teadusliku töö ära tegema. Ta on oma testamendis ette näinud, et peab puudustkannatajatele abi andma ja isegi korteriteks maju ehitama, ja selleks otstarbeks ka teatavad varandused määratud ja Tallinnas krundid andnud. (M. Martna, stp: Tänu Jumalale, ta oli targem kui praegused riigimehed!) Ta oli ka riigimees. Ja kui nüüd tahetakse seda

asutust teiseks otstarbeks kasutada ja öeldakse, et seda niisugusel kujul tarvis ei ole, siis leia ma, et see lubamatu on.

Tulen teise asja juurde, nimelt selle põllumeestevahelise tüli juurde, millest rkl. Martinson rääkis. Siin tähendati kahe asutuse peale, mis peavad riigi ülesanded oma peale võtma. Kui võtaksime seda Lorenz Stein'i vaateseisukohalt omavalitsuse kohta, siis võiks öelda, et mõlemad need seltsid peaksid täitma riiklikke ülesandeid. On loomulik, et kui luuakse seltsid ühise ülesande täitmiseks, need aga isekeskis läbi ei saa, siis tuleb asi anda omavalitsuste kätte, ja see peaks käima keskteed. Siin öeldakse, et need omavalitsused ei ole muud midagi kui põllumeeste kogud. See ei ole aga õige, need on teatavad omavalitsused, mis ühtlastel huvidel ja põhimõtetel üles ehitatud, ja kes mõlemi kasusid kaitsevad. (A. Laur, as: See on liiga võõras meie oludele.) Teie olud võivad ju teistsugused olla, ja ma ei tea, millele need vastavad. Mõned pooldavad kirikut ja koole, teised aga mitte. Kultuurriigis ei ole niisugused kutselistele huvidele rajatud omavalitsused üldoludele võõrad. Ja meile ei ole ta võõras sellepärast, härra Laur, et meil on niisugune asutus meie eneste poolt loodud kaubandus-tööstuskoja näol. (V a h e l h ü ü e A. Lauri, as poolt.) Teie võib olla võõras, kuid ma ei räägi sellest, Teie ei ole ju üldmöödupuu. Mis tegime aga meie? Oma suure omavalitsuse austamisega põhisaduses saime niikaugele, et andsime senised seltskondlikud ülesanded riigivalitsuse kätte ja tegime sellega ühe kogu ametnike juurde. (Vahelhüüe keskelt.) Teie ei ole sellega nõus, ütlete, et ei ole teinud, kuid tarvitseb vaid analüüsida, siis võib näha, et oleme seda teinud. Kui oleme selleni läinud, kui anname need ülesanded ministeeriumi kätte ja loome teatud büroo, siis peab ometi ütleva, kes on nende ametnikkude peremees ja juht. Minu arvates on see ministeerium. (A. Laur, as: Üks isik.) Ma usun, seal peab olema juriidiline isik. Kui Teie näiteks ametnikkudele palka ei maksaks, kes seda siis... (Vahelhüüe keskelt.) See, mis teie loonud olete, on nõukogu. Meil on näiteks loodud inseneride nõukogu teedeministeeriumi juurde, on olemas veel arstide nõukogu, aga need ei ole valitsejad, vaid ainult nõuandjad. Ja kui need ülesanded põllutöoministeeriumi kätte antakse, siis on põllutöoministeerium nende peremees, ametnikud tulevad riigiametnikkudena teenistusse, neil parandatakse hambad, saavad oma päevaja sõidurahad ja paiukid, ning meie oleme jällegi ametnike juurde teinud. (A. Laur, as: Meie ei ole kavatsenud seda.) Ei

ole tarvis ja ei aita ka teie kavatsused, siin on tarvis juriidilist mõtlemist. Teie võite fantaseerida, kuid mis see aitab. Ja kui ametnike tuleb juurde, ega teie või need ometi õhku rippuma jätta. (Chr. Kaarna, tõe: Pole viga, maatöölise liit...) Ma ei ole selle vastu, et võib olla kuidagi paremini tehakse. Ma ei räägi ka, kas nii või teisiti võib ta paremini lahendada. Ma kõnelen siinkohal selleks, et näidata, kui kaugele oleme oma omavalitsusega läinud, et sarnaseid mõtteid avaldame. Kuid kui läheme tülli omavahel, siis pöörame ta poole ja ütleme, et võtku meid kui kanapoegi hoolitsemise alla, andku meile hambaparandamise raha, pensioni ja meil on siis hea, ise omavahel läbi ei saa, hooldagu meie eest ametnikud. Ise aga kõneme sellest, kui suur meie lugupidamine omavalitsusest, tähendab siis ka seltskondlikust tegevusest. Igatahes tuleb konstateerida, et niisugune on tegev elu ja nii seisab omavalitsuste austamine. Meie seltskond ise ei pea omavalitsustest lugu, seltskond ise ei otsi teid, vaid meie oleme tõepoolest, nagu seda hakatakse ka ette heitma, niisugused, et meie tükime kõik riigikassa juurde, ja kui ametnikuks saame, siis on asi korras. See aga paraliseerib seltskonna tööd. Ma saan aru, kui ministeeriumil muud midagi teha ei oleks, siis peaks ta kõiki kanakasvatatajaid, instruktoreid oma juurde võtma ja juhtima. Mis meie räägime omavalitsustest, kui meie niisuguseid asju, kus inimesel tuleb koju minna, et seal eraldatud huviseid arutada, kui meie seda ei suuda seltskonna hooleks jätta, mis meie siis veel räägime omavalitsustest. Meie tahame ametnike vähendada, kuid selle asemel kasvatame nende hulka igalpool. Seda näeme ka niisuguse asutuse juures nagu Seevald. (Haridusminister A. Mõttus: Tegelikult olid nad niikuinii riigiametnikud, nad said palka riigikassast.) Härra minister, nad said palka enne asutuse käest. Ega Teie kõiki keskkooliõpetajaid oma ametnikkudeks ei saa pidada! (Haridusminister A. Mõttus: Meil ei olnud seltskonda, kes seda asutust oleks tahtnud ja saanud ülal pidada.) Seltskond oleks võinud ka omavalitsuse olla. Kui teie praegu looksite niisuguse asutuse, kus omavalitsuse esindajad sees oleksid, siis tema koostööl oleks teistsugune kuju. Kas teie arvate, et kui sinna panna Tallinna linna ametnikud, siis nad halvemini töötaksid linnavalitsuses. (Vahelhüüe pahemalt poolt.) Noh, nüüd ma juba aru ei saa. (Vahelhüüded.) Ülikool on isenesest üks omavalitsuse üksus ja ülikool valitseb ise oma haigemajade üle. Ega siis

sellepärast midagi ei muutuks, kui ministeerium näiteks võtaks kõik keskkoolid enese kätte. Sisuliselt oleks see üks ja sama, aga põhimõtte seisab selles, kes neid valitseb. Aga omavalitsustele pannakse makse peale, kui nad oma haigeid sinna saadavad. (Vahel-hüüe haridusminister A. Mõttus'epoolt.) Ei, ma ei räägi praegu sellest, kas ära võtta või mitte, toon näite sellest, kuidas meie elu korraldamine järjekindel ei ole, ühelt poolt võtame, teiselt poolt anname, teiselt poolt võtame ja pigistame asutusi, mida tarvis ei ole. Meil peab teatav põhi riiklikus elus olema. Ei saa nii, kui üks asutus meeldib, siis võtame üle, ja kui ei meeldi, siis anname omavalitsuste kätte.

Ma ei taha puudutada — paar eelkõnelejat on sellest juba rääkinud — meie valitsuse-aparaadi ümberkorraldamist. Isiklikult pean tähendama, kuna mul on teatav praksis valitsuse tegevuses, et mul ei ole kindlat usku sellesse, et palju võidetakse, kui mitmed ministeeriumid kaotatakse. Peab ütleva, et selles asjas on mitme ringkonna poolt tõstatatud protesti. Sellega tuleb arvestada. Meie praeguse valitsuse tehnilise korraldamise juures... (A. Anderkopp, tõe: Missugune küla ei ole tahtnud vallaks saada!) See on nähtus, millega tuleb rehkendada, on kindlaid aluseid, mis tulevad arvesse võtta. Kui tahetakse meil võtta ja ühendada kohtuministeeriumi, mis õiglaselt seda nime ei kannu, ta võib olla ennem juriidilise nõuande ja prokuratuuri juhtiv ministeerium, siseministeeriumiga, siis siin tulevad ette raskused. (M. Martna, stp: Kindralkuberner ja prokurör!) Raske on neid ühendada. Kes vähegi valitsuse tegevust tunneb, peab tõendama, et puht juriidilist nõuannet tarvitab iga minister. Soomes on isegi kaks juriidilist nõuandjat: üks on parlamendi ja teine presidendid poolt määratud. Need on alalised, nii öelda lahutamata osa valitsusest ja ei lähe siis, kui valitsus lahkub, valitsusest ära. Kui meie nüüd juriidilise nõuandja kohtuministri näol valitsusest ära võtame, siis usun, igal valitsusel on küsimusi ette panna siseministrile, mis mitte kui siseministri tegevuses lahendada tulevad. (Välisminister H. Rebane: Poole aasta pärast pannakse uus asemele.) Jah, see on õigus, et siis poole aasta pärast uus pannakse, või muudetakse jälle nime.

Härra Anderkopp, Teie olete selle poolt ja vannute selle peale, et see hea on. Arvan, et ilma juriidilise nõuandjata läbi ei saa. (K. Einbund, põl: Valitsuse juures peab niisugune nõukogu olema.) Härra Riigikogu esimees, ei saa nõukogu valitsuse

istumistele tuua. Mina tean, et on olnud valitsuses niisuguseid küsimusi, mis esialgselt vaadatuna ei paista kuigi rasked lahendada olema, aga kui kohtuminister hakkab neid kangutama juriidilisest küljest, siis tuleb lõpude-lõpuks välja, et asi sugugi nii lihtne ei olnud, nagu ta paistis. Ei ole õige seisukord, kui valitsuse kõrval mõnesugune nõukogu või kolleegium töötab ja valitsust aitab. Peab olema üks kindel inimene, kes igast varjundist kinni võtab ja seda juriidilisest küljest selgitab. Ilma selleta valitsus teeb rohkem eksisamme kui nüüd. Ei taha öelda, et ükski valitsus eksisamme ei teeks, pärast tulevad ikkagi mõned vead nähtavale ja neid tuleb pärast parandada. Igatahes peame meie niisuguse korra looma, et eksimiste arv minimaalne oleks. (A. Anderkopp, tõe: Teie arvate, et ta peab olema siseministri kalduvustega, aga mis Teie siis ütlete, kui ta on kohtuministri kalduvustega?) Siis on ta vist küll halb siseminister ja neid kohuseid peab ta ometi ka täitma. (K. Einbund, põl: Tulevane kohtuminister peab siseminister olema.)

Puudutasin seda küsimust eelarve puhul, mis iseenesest praegu otsustamisele ei kuulu, kuid see puudutab siiski meie riigiparaati ja sellega seotud kulusid.

Tahaksin veel ühe nähtuse peale tähelepanu juhtida ja arvan, et see tõepoolest väärt on seda, et Riigikogu ja valitsus selle tõsiselt kaalumisele võtaksid. See on nimelt meie haritud klassi kasvamine. Lugesin eile ühest ajalehest, et ühe kassapreili koha peale oli 99 kandidaati. Ja kui nüüd keegi ühe koha andmisest kuulutab, siis võite julge olla, et seal ülesandjaid vähem ei ole. Ja kui analüeerida neid palvekirju, siis leiame, et võrdlemisi väikese koha peale, kus algharidust tarvis oleks, ülikooli haridusega inimesed ennast pakuvad. Keegi naljaks ütles mulle, aga see ei ole nali vaid tõsi, et kui meie kohtud tahaksid end komplekteerida juristidega, siis võiks uksehoidjast kuni vangivahtideni juriste ametisse panna ja jääks üle ka veel. Mina tean, et kohtute juures on nii, et iga nädal võetakse 4—5 vannutatud advokaadi abi vastu. Tallinnas on vannutatud advokaate ja nende abisid vist üle kaheksa. Üle riigi on üle kolmesaja. Kohtud enam kandidaate ei võta, ja kohtud võiksid omad kirjutajate kohad ka juriste täis panna. Nüüd on kevade ees ja kuulujärgi on jälle 40—50 noort juristi peale tulemas. (Riigivanem J. Tõnisson: Ei ole nii palju.)

Nüüd võtame arstid. Mina ei tea, kuidas Tallinnas arstidega lugu on, aga peaaegu igas majas leidub ikka üks, ja kus suured majad,

seal on terve rida arstide silte uksele ja neid tuleb ka jällegi juurde. (Haridusminister A. Mõttus'e vahelhüüe.) See on nüüd niisugune nähtus, et kõik haridusministrid on selles asjas väga optimistlikud. Nad ütlevad ikka, et ülikooli sisseastujate arv väheneb. Üks neist luges ette, kuipalju juriste veel tarvis ja kuipalju kaubanduseteadlasi, ja tuli välja, et ülikool võib täie auru all neid veel produtseerida aastate viisi. Muidugi saaks inimesi veel ära mahutada, kui meie võtaksime noored juristid ja paneksime need vanade vilunud kohtunikude asemele, kellel juriidilist haridust ei ole. Aga tegelikult elus seda teha ei saa. (Siseminister J. Hünerson: Ega linna sekretäri ei saa ära ajada. — J. Laidoner'i, põlv vahelhüüe.) Lugupeetud aruandja tähendas, et meil ei ole ühtki linna, kus oleks juriidilise haridusega sekretär. (J. Laidoner, põlv: Aga valivad linnad siiski, sest nad otsivad kogemustega inimesi.) See ei ütle veel, et need inimesed, kes sinna korra saanud, suurte kogemustega olid, nad on sinna saanud, nüüd on nad tööga harjunud, ja nii on see mitmel pool. Meil aga kasvab juristide klass. Nüüd näeme, et advokaadid on otsuseks teinud, et kellelgi ei tohi üle kolme abi olla. Kuna meil advokaate on küllalt niisuguseid, kes vaevalt omale korteriraha teenivad. Nii viisi kasvab terve kogu töötä proletariaati ülikooli haridusega ja see on väga hädaohtlik. (A. Anderkopp, töer: Kahesaja marga eest käivad praegu kohtus.) Kui vaadata nüüd advokaatide kogu aruannet, siis näete, et ei ole kunagi niipalju kuritahtlikke eksimisi kutse vastu olnud, kui nüüd. Kui mina Tallinna tulin, oli siin 15 advokaati ametis kokku abidega, nüüd on neid aga üle 200, ja igas väikeses linnas on neid ka veel 10 ümber. See käib aga meil üle jõu. Ja ikka edasi antakse meil ainult üldharidusega keskkoolide peale raha, ja ülikool ei tee ka sisseastumiseks mingisuguseid kitsendusi, mitte niigi palju, kui Lätis on tehtud, kus on ette nähtud, kuipalju üliõpilasi igasse fakulteeti sisse astuda võib. Meil aga on alased, kus jõududest puudus on, põllumajanduseteadlasi on vähe, aga sinna ei astuta sisse, kõik lähevad juristideks ja arstideks. (O. Gustavson, stp: Need on kõik põllumeeste pojad.) Ega põllumehed oma poegadele ei saa seadust ette kirjutada, mida nad õppima peavad. Sinna lähevad niihästi põllumeeste, haritlaste kui ka töölise pojad. Mina ei räägi siin klassivahedest. Või arvab keegi, et isa elukutse poja teistest aitab välja tõsta? (M. Martna, stp vahelhüüe.) Ma arvan, härra Martna,

et meie selle üle vaidlema ei hakka. Peab konstateerima, et see nähtus on riiklikult küllalt hädaohtlik ja selle vastu peab tõsiselt abinõusid otsima. Kui ei taheta ülikoolile takistusi teha, siis peaks vähemalt keskkoolidega teistsugust politikat ajama. See on nähtus, mida avalikus elus peab tõsiselt võtma. (M. Martna, stp: Mis Teie arvate, misugune seisukord siis tekib, kui meie kõik need keskkooliõpilased ülikooli ukse taha jätaksime.) Jah, vaadake, härra Martna, ma arvan kui meie praegu Tallinnat vaatame ja võrdleme seda endiste aegade, vist olete Teie minuga ühel arvamisel, et meil Tallinnas enne palju rohkem inimesi oli, kes oma käsitööst elasid ja enese eluga rahul olid. Kui aga praegu vaatame, mis produtseerivad meie nii öelda suured ja väikesed linnad sellel alal. Ma olen mööda minnes pilku heitnud... (M. Martna, stp: Käsitööline tarvitab jõukat rahvakihti. Enne olis seda, aga nüüd ei ole.) Ma toon ühe näite. Vaadake, kuipalju on Tallinnas habeme- ja juukselõikuse ärisid. (M. Martna, stp: Aga küsige ometi — mis pärast?) Ma arvan, need on selleks lahti tehtud, et juukseid lõigata ja habemeid ajada. Aga nähtavasti on tarvidus nende järele olemas ja jõukus niisugune, et inimesed varem said mõne üksiku äriaga valmis, nüüd aga on 100 tarvis. (M. Martna, stp: Kus on üks koht, kus neid vähe on? — Siseminister J. Hünerson: Seal, kus habemikke rohkem, on habemeajajaid vähem. — M. Martna, stp: See on küll väga ilus vahelhüüe, aga mitte väga tark, härra minister. — Siseminister J. Hünerson: See on absoluutselt õige.) Ma ei tahaks seda uurimisaineks teha Riigikogus, ehk ta küll elavat osavõttu leiab. (M. Martna, stp vahelhüüe.) Härra Martna, võtame selle asja ümmarguselt: meie maa on suurem kui Taanima, rahvaarvu poolest aga kolm korda vähem, pinna poolest ka mitte halvem, merd ka ei ole just vähem. Ja kui meile, väiksele rahvale, on looduse poolest niisugune varandus antud, nagu seda on meie maa, ja kui meie siin ei oska omale elujärge kindlustada, kui meie ei oska ja ei taha loovaid elukutseid valida, vaid haiglaselt ülikooli tungime, siis peab meil millegist puudus olema... (M. Martna, stp: Ruurik puudub!) Ma arvan Taanimaal ei ole ka Ruurikut olnud ja meil ei ole teda ka tarvis, vaid ma arvan, nagu Keiserling ütles — meil elab see vana Balti vaim veel sees. Meie tahame... (M. Martna, stp: Kui pops tahab rohkem lepikut saada, siis teeb põllumees kära!) Ma arvan, et see ei ole üldine

nähtus, härra Martna, ja sellest kära teha oleks ka asjata. Öeldakse, et põllumees tõstab kära, aga, härra Martna, eks olnud need Teie kaasvõitlejad, kes kära tõstsid, kui taheti anda Tallinna külje alt väiksematele kohapidajatele maad, kas siis ei tõendanud Teie seltsimehed, et ei ole Tallinna linna inimestel värsket õhku siis enam saada. (M. Martna, stp vahelhüüe.)

Sellest asjast ma ei räägi, aga ma pean ütleva, et see, mis tehti, väga väike ja rumal oli. Meil kantakse Riigikogus iga eelarve arutamise puhul ette, et meie rahvas on vaeseks jäänud, ma arvan, et see lõppudelõpuks ka väljaspool kuulmist leiab ja seal meie elu nõrgaks peetakse. Sakslased ütlevad, kui neile see maa kätte antaks, siis pandaks 2—3 miljonit kolonisti siia elama, ja nad saaksid vist hästi ära elada, aga meie ei saa, meie hädaldame aina. Endine riigikontrolör tõi siin ette, et isegi esimeste aastate puudujäägid riigi majapidamises oleme ära tasunud, kuid iga eelarve ajal on siin niisugune Laatsaruste laul, et sulu kõrvad. Ma arvan, meie peame reaalselt asja peale vaatama, sest viga ei ole midagi, inimesed ei ole vaesemaks läinud, vaid elujõudu on juurde tulnud, vaadake, kuipalju on tekkinud juurde uusi majapidamisi. (A. Jõeäär, stp: Mõni mees on küll rikkamaks läinud.) Mõni mees on rikkamaks läinud, mõni vaesemaks, aga see Laatsaruste viireline ei ole muud midagi, kui häälte korjamine viletsuselt. Meie rahvas ei ole oma suures osas sarnane, et talt saab hääli korjata haleda sandilauluga. Meie rahva seisukord on raske, seda tuleb parandada... (M. Martna, stp: See õige ei ole, et härra Tonkmani ettepanek — kümme miljonit — tagasi lükatakse. — K. Tonkman, põl: Härra Martna, sellest räägime homme.) Härra Martna, ma ei tea, kuidas härra Tonkmani'iga on, aga asi seisab selles, kuidas ja mida ette pannakse. Kui Tallinnale pannakse ette kümme miljonit ja öeldakse, et see on tööpuuduse vastu võitlemiseks, siis ma annaksin sada miljonit selleks, et inimestele mitte ainult eluase ei anta, vaid ühes ka võimalus avatakse eluaseme lähiskonnas tööd ja teenistust leida. Kui Tallinna linna tahetakse maju ehitada, siis ütlen, minge Tallinna külje alla Kakumäele ja vaadake, kuidas seal lood on. Kõige hariduskõlbulikum maa seisab tühi ja harimata. Siis vaadake, kuidas on lugu Saksamaal, kuidas seal soid üles hariti. Ehitati väike maja, loomalaut, ja hakati põldu harima. Inimestel ei olnud aga rohkem raha tarvis sisse maksta kui 300 marka, pärast seda

maksid nad iga aasta renti. (M. Martna, stp: Aga kuidas Saksamaal korterikriisi vastu võideldakse?) Saksamaa korterikriis on hoopis teine asi. (M. Martna, stp: Ei härra Päts, seal on inimesi, kes asjast aru saavad, meil aga mitte.) Meil on ka see nähtus maad võtmas, et meil inimesed tahavad Saksamaale huupi järele teha. Ma arvan aga, et meie peame oma elu kohaselt käima ja toimetama. Ja meie peame Saksamaast tõepoolest õppima, kuidas seda sisemist kolonisatsiooni teha. Me peame asja niikaugele viima, et inimestel, ka haritud inimestel, oleks võimalus hädakorral ka maal tööle asuda, et nad läheksid linnast välja ja hakkaksid maad harima, sest ma arvan, ei ole kerge haritud inimesel käia ukse tagant ukse taha ja paluda lõuna jaoks raha, tal on küll kergem oma kättega maad harida. Kui inimesed on Austraaliasse läinud, ja seal taldrekuid pesevad, siis on nad läinud sellepärast, et neil siin raske on elada. (M. Martna, stp: Teie olete riigi eesotsas olnud, oleksite võinud seda kõike korraldada.) Mina olen juba 4 aastat valitsusest eemal ja arvan, et ka minu töö ja tegevus teatud viisil iganeb. Ma ei räägi siin kui valitsuse liige, või olnud valitsuse liige, vaid ma räägin kui Riigikogu liige, ja kõigepealt räägin ma kui isik. Ja ma arvan, härra Martna, kui meie enesele selle õiguse võtame ja igähele ütleme, kes valitsuses olnud, miks ta kõike pole seal ära teinud, siis arvan ma, et nõnda keegi enam ei saa siin kõnelda ja oma arvamisi avaldada, sest ükski valitsus ei suuda rahuldada kõiki ülesandeid, neid jääb ikka ka järeletulijatele. (A. Anderkopp, tõer: Väga õige!) Kui seda, mis keegi valitsuses tegemata jätnud, alati ette heidetakse, siis peab ju ka seda silmas pidama, et inimesed võivad ka oma arvamisi muuta. Ja niisugusel korral, arvan, ei ole kellelgi õigus küsida, et miks ta mõnda asja oma uuema seisukoha järgi ei ole teinud. (M. Martna, stp: Palun väga, see õigus on mul ikka.) See on ju väga õige, seda võite enda kohta võtta, aga see Teie õigus ei maksa minu kohta, sest ka minul, kui isikul, on õigused, mida ma Teie arvamisest rippuvateks ei tee. See on aga ilmaaegne vahelerääkimine ja ei anna mingit tagajärge. Ja Teie, härra Martna, kui oma elu kokku võtate, kus Teie olete olnud ja mis teinud, kas arvate siis, et Teie ikka sama arvamise juures olete püsinud nagu praegu. Ma arvan, Teie olete samuti arenenud ja mitmesuguste olukordadega kokku põrganud. Kui Teie omal ajal Tartu linnavolinik olite, siis ei kõnelenud Teie arvatavasti mitte nii, kui

praegu, sest olite alles vilumata ja kõnelesite teisiti. (M. Martna, stp: Neis aastates, kui mina sel korral rääkisin, ei pruukinud ma oma seisukohta muuta.) On ju sarnaseid inimesi, kes sündimisest saadik targad on. (M. Martna, stp: Noh, Teie tahate, et Teie peaksite tunnustatud niisugune olema.) Mina ei taha seda sugugi. Olen eluajal oma vaateid mitmel korral muutnud ja võib seda tulevikus veelgi ette tulla, ja ma arvan, see on arenemise tundemärk. Ma arvan, et inimene ei pea oma põhimõtteid ära salgama, aga õppima peab igaüks.

Tahaksin lühikese kokkuvõtte teha, nimelt, et meil ei tule minu arvamise järgi see seisukoht võtta, mille lugupeetud eelarvekomisjoni aruandja ette tõi. Mina sain ta eelarve-kõnest nii aru, et ei tulevikus, ei ka praegu kõigis neis meie väljaminekutes palju enam kärpida ega ka palju juurde lisada ei tule. Mina arvan, see oleks puht eramajandusliku põhimõtte peale riigimajandust üles ehitada, kui me läheksime teatud status quo'st välja ja katsumise ainult selle peale ehitada. Mina katsusin juba oma seisukohast välja minnes selgitada, kuidas rahva tahtel ülesseatud ülesandeid täita, ja need ülesanded ei püsi samasugustena, vaid nad peavad muutuma kokkukõlas rahva eluga, ja see areneb, millest ka ülesanded tingimata kasvavad, ja meil tuleb tulevikus ikka suuremaid ülesandeid täita. Võtame näiteks meie maanteede kordaseadmise. See on küsimus, millest meie, erakondadele vaatamata, riigi toetuseta üle ei saa. Kes praegu võrrelnud meie maanteid, see näeb, missuguses seisukorras nad endistega võrreldes on nüüd,

kus autodega sõit maal sagedamaks muutunud. Peab ütleva, et tõesti õnnetus on niisugustel maanteedel autodega liikuda. Kui oli Jakobson'i mälestusesamba avamine, siis oli seal nurgas väga suur autode liikumine, ma arvan, siis pidi vist küll pärast terved vallad kokku ajama teid parandama, sest need olid otse jõgedeks muutunud. Hariliku naturaalkohustusega maanteid nüüdsete liikumise abinõude juures korda seada on täiesti võimata. Et tulevikus sellel alal väljaminekud kasvavad, see on paratamata. Meie ei saa ühelgi aastal röömustada, et see ja see punkt eelarves on tasakaalus, meil peab võimalus olema ühel alal väljaminekuid suurendada, teisel alal — vähendada. Riigi ülesanded peavad kasvama, kuid riigil peab ka võimalus olema neid ülesandeid täita. Peab hoolitsema selle eest, et riigil abinõud nende ülesannete täitmiseks käepärast oleksid. Riik peab katsuma luua võimalusi, et kodanikud suudaksid neid kasvavaid ülesandeid täita. Meie oma üldise seisukorra poolest suudaksime tingimata kaks või kolm korda suuremal rahvaarvul äraelamise võimaldada ja neid ülesandeid, mis ühel modernriigil olemas, täita. Sellepärast ei tarvitseks meil sugugi hädaldada, sest arenemise võimalus on meil kõigil rahvustel. (Hüüded: Lõpetada koosolek!)

Juhataja **R. Penno**: On ettepanek, lõpetada koosolek. (Hääletatakse.) Nähtava enamusega on ettepanek vastu võetud. Lõpetan koosoleku.

Koosolek lõpeb kell 21.40 min.

Algkirjale alla kirjutanud:

Riigikogu abiesimees **R. Penno**.

Abisekretär **O. Liigand**.